

**ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΕΧΝΗΣ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΥΘΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

ΔΑΦΝΗ Α. ΤΡΙΚΑΤΣΟΥΛΑ

Κύρια Επιβλέπουσα του καλλιτεχνικού έργου: Βίκη Μπέτσου
Συνεργαζόμενος Επιβλέπων του καλλιτεχνικού έργου: Γιώργος Χαρβαλιάς
Επιβλέπων της θεωρητικής εργασίας: Δημήτρης Γκινιοσάτης

ΑΘΗΝΑ, 2023

**ATHENS SCHOOL OF FINE ARTS
SCHOOL OF FINE ARTS
DEPARTMENT OF FINE ARTS**

**POSTGRADUATE PROGRAM
DIGITAL ARTS**

MASTER'S THESIS

FICTIVE REALITY AND ART

DAFNI A. TRIKATSOULA

Supervisor: Vicky Betsou

Advisor: George Harvalias

Advisor: Dimitris Ginosatis

ATHENS, 2022

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν κείμενο επιχειρεί να αναζητήσει τη σχέση της πραγματικότητας με τη μυθοπλασία. Το θέμα διερευνάται πολυπρισματικά, μέσω της κονστρουκτιβιστικής θεωρίας -κυρίως των Maturana Humberto και Varela Francisco-, της λακανικής ψυχανάλυσης και της τέχνης.

Η κονστρουκτιβιστική θεωρία προσεγγίζει το ζήτημα της πραγματικότητας μελετώντας τη λειτουργία των ζωντανών συστημάτων. Το ζωντανό σύστημα ως παρατηρήτης κατασκευάζει την πραγματικότητά του και η αντίληψη του αποτελεί μια ερμηνευτική διαδικασία. Ειδικότερα, το ζωντανό σύστημα ως ένα αυτοποιητικό, αυτοαναφορικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από συντηρητική, κλειστή δομή κατασκευάζει μοντέλα του κόσμου-της πραγματικότητας εντός του γνωστικού του πεδίου με βάση την εσωτερική του οργάνωση, την εμπειρία του αλλά και τους κανόνες και τις συμβάσεις της κοινωνίας του που έχουν εσωτερικευθεί. Μολονότι, το εκάστοτε ζωντανό σύστημα κατασκευάζει το δικό του ξεχωριστό μοντέλο του κόσμου, το τελευταίο βρίσκεται πάντοτε υπό την κυριαρχία του ορθο-κοσμομοντέλου (ortho-world-model, OWM), δηλαδή του επικρατούς μοντέλου του κόσμου που επιβάλλεται μέσω της κοινωνικοποίησης.

Από την πλευρά της λακανικής ψυχανάλυσης το ζήτημα της πραγματικότητας μελετάται με βάση τον ψυχισμό του ζωντανού συστήματος-παρατηρητή. Αναλύεται εκτενώς το τριμερές σχήμα του φαντασιακού, του συμβολικού και του πραγματικού. Μέσω αυτού, προκύπτει ότι η πραγματικότητα, σύμφωνα με τη λακανική θεώρηση, συνιστά ένα φαντασιακοσυμβολικό προϊόν. Εδώ, να σημειωθεί ότι το πραγματικό δεν πρέπει να συσχετίζεται με την πραγματικότητα, καθώς δεν μπορεί να οριστεί ούτε να ενσωματωθεί σε καμία από τις δύο τάξεις-του φαντασιακού και του συμβολικού- που δομούν την πραγματικότητα. Έτσι, παραμένει ως ένας άγνωστος Χ.

Τέλος, η τέχνη ενστερνιζόμενη τη θεώρηση της πραγματικότητας ως κατασκευής, επαν-επεξεργάζεται την πραγματικότητα του ορθο-κοσμομοντέλου και παράγει εναλλακτικά μοντέλα με σκοπό να επισημάνει την επισφάλεια και την ευθραυστότητα του τελευταίου. Η μυθοπλασία αποτελεί το μέσο για την παραγωγή νέων μορφών- έργων τέχνης- που παραμερίζουν, υποβαθμίζουν το κυρίαρχο κοσμο-μοντέλο, παρέχοντας μια εναλλακτική θέαση της πραγματικότητας.

Λέξεις κλειδιά: πραγματικότητα, μυθοπλασία, λακανική ψυχανάλυση, κονστρουκτιβιστική θεωρία, τέχνη

SUMMARY

The present thesis seeks to contemplate the connection between reality and fiction. The subject is investigated through multiple prisms. Through the constructivist theory, mainly the one by Humberto Maturana and Francisco Varela, through Jacques Lacan's psychoanalysis and through Art. The constructivist theory approaches the topic of reality by studying the function of living systems. The living system as an observer, constructs its own reality, and its perception is actually a procedure of interpretation.

More specifically, the living system, as an autopoietic, autoreferential system characterized by a conservative, closed structure, creates models of the world -of reality - within its cognitive field, based on its internal organisation and its experience but also on the rules and conventions of its society that have been internalised.

Even though each living system creates its own special world model, the latter is always under the dominion of the ortho-world-model, *Id est* the prevalent world model imposed by socialisation.

Regarding Lacan's psychoanalysis, the subject of reality is approached by studying the psychic functions of the living system - observer. The three part model (the imaginary, the symbolic and the real) is thoroughly analysed. The conclusion reached is that reality, according to Lacan, is a product of imaginary and symbolic. It should be noted, that the "real" is not to be associated with reality as it cannot be defined or included in any of the two categories of the imaginary or the symbolic, that shape reality. Thus, it remains an unknown X.

In conclusion, Art, adopting the theory of reality as a construct, reassesses the reality of the ortho-world-model and produces alternative models in order to signify the precarity and fragility of the latter. Fiction is the means to produce new forms and works of Art that sideline and downgrade the prevalent world model, providing thus an alternative perspective of reality.

Keywords: reality, fiction, lacanian psychoanalysis, constructivist theory, art

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Κύρια Επιβλέπουσα του καλλιτεχνικού έργου: Βίκη Μπέτσου
Συνεργαζόμενος Επιβλέπων του καλλιτεχνικού έργου: Γιώργος Χαρβαλιάς
Επιβλέπων της θεωρητικής εργασίας: Δημήτρης Γκινოსάτης

Δηλώνω ότι είμαι ο αποκλειστικός δημιουργός της παραπάνω πρωτότυπης εργασίας, νόμιμος κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της και ότι έχω το δικαίωμα, να παραχωρήσω τα δικαιώματα που αναφέρονται στην παρούσα άδεια.

Βεβαιώνω, ότι το σύνολο του τεκμηρίου που καταθέτω αποτελεί γνήσιο έργο παραχθέν από εμένα και δεν παραβιάζει τα δικαιώματα άλλου δημιουργού με οποιονδήποτε τρόπο.

Το τεκμήριο που καταθέτω είναι το τελικό εγκεκριμένο έργο από την εξεταστική επιτροπή, δεν προκύπτει από λογοκλοπή ή νοθευμένη έρευνα, δεν προσβάλλει πνευματικά δικαιώματα άλλων δημιουργών και δεν παραβιάζει προσωπικά δεδομένα.

Ως κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της εργασίας αυτής, παραχωρώ στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών το μη-αποκλειστικό δικαίωμα δημοσίευσης και διάθεσης της ψηφιακής μορφής της εργασίας μου, εντός και εκτός του δικτύου, μέσω του Ιδρυματικού Αποθετηρίου «Art-IA», με την προϋπόθεση ότι διατίθεται με μία από τις παρακάτω άδειες που έχω επιλέξει κατά την αυτό-απόθεση. Η εν λόγω παραχώρηση δεν συγκρούεται με δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας τρίτων ή με παραχωρηθέντα ήδη από εμένα σε τρίτους σχετικά δικαιώματά μου. Η βιβλιοθήκη δεν ασκεί κανενός είδους επιμέλεια στο περιεχόμενο της εργασίας μου και αναλαμβάνω πλήρως την ευθύνη του περιεχομένου της.

Η έγκριση της παρούσας εργασίας δεν υποδηλώνει απαραίτητως την αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα από την Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών (Ν. 5343/1932, άρθρο 202, παρ.2).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : Η κοστρουκτιβιστική θεωρία περί ζωντανών συστημάτων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ : Φαντασιακό, συμβολικό και πραγματικό

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ : Τέχνη και μυθοπλασία

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ Συσχέτιση με το εικαστικό έργο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα εργασία διερευνάται το ζήτημα της σχέσης μεταξύ της πραγματικότητας και της μυθοπλασίας, υπό το πρίσμα της κονστρουκτιβιστικής θεωρίας και της λακανικής ψυχανάλυσης, με απώτερο σκοπό να αποκαλυφθεί ότι η πραγματικότητα αποτελεί μια κατασκευή¹, ήτοι μια επινόηση, μια τεχνητότητα, μια μυθοπλασία. Βάσει αυτού προκύπτει μια εμφανής συσχέτιση της τέχνης με το επιλεχθέν θέμα, την οποία και αναπτύσσουμε εκτενώς.

Εξαρχής οφείλουμε να επισημάνουμε ότι το εν λόγω εγχείρημα δεν αποσκοπεί στο να υποδείξει οποιασδήποτε μορφής ταύτιση μεταξύ των κονστρουκτιβιστικών θεωριών και της λακανικής ψυχανάλυσης αλλά να μελετήσει ανάλογης τάξης θεωρήσεις, που πραγματεύονται το ζήτημα της πραγματικότητας και κατ' επέκταση του παρατηρητή αυτής. Αρχικώς μελετάμε το θέμα σ' ένα βιοεπιστημολογικό επίπεδο, ύστερα εστιάζουμε στον ψυχικό μηχανισμό του παρατηρητή που παράγει την πραγματικότητά του και τέλος τοποθετούμε στη θέση του παρατηρητή τον καλλιτέχνη και αναζητάμε τη σχέση του με αυτήν.

Επιπρόσθετα, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι όταν αναφερόμαστε σ' ένα υποκείμενο-παρατηρητή, το νοούμε ως διυποκειμενικότητα που ορίζεται πάντοτε σε σχέση με την ετερότητα, με το περιβάλλον του, με τον Άλλον, με τη συμβολική τάξη². Δεν υφίσταται ον χωρίς το περιβάλλον του. Το ον εγγράφεται στο περιβάλλον αλλά και το περιβάλλον είναι προϊόν του όντος. Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια σχέση ατέρμονου εγκιβωτισμού. Το υποκείμενο χαρακτηρίζεται ταυτοχρόνως από οργανωσιακή κλειστότητα και θερμοδυναμική ανοιχτότητα. Συνεπώς, δεν εμφανίζεται ως μια αυτοτελής, αυτόνομη οντότητα που στέκεται και παρατηρεί την πραγματικότητα. Αντιθέτως, τη στιγμή που παρατηρεί την πραγματικότητά του, διαπερνάται από αυτή. Η παρατήρηση προϋποθέτει ότι υπάρχει ήδη ένα ευρύτερο παρατηρησιακό πεδίο-γλωσσικό ή κοσμομοντέλο - μέσα στο οποίο - και υπό τους όρους και τις συμβάσεις του- εγγράφεται και ο παρατηρητής και το παρατηρούμενο. Το υποκείμενο-παρατηρητής συνιστά ένα αναδύομενο φαινόμενο. Σε αυτή τη θέση στηρίζονται και οι δύο θεωρίες που επιλέχθηκαν για να προσεγγιστεί το ζήτημα της πραγματικότητας. Επομένως, η κονστρουκτιβιστική θεωρία³ όπως και η λακανική ψυχανάλυση συνιστούν μη υποκειμενικο-κεντρικές θεωρίες.

Επιπλέον, διακρίνουμε ότι και στις δύο θεωρίες διαφαίνεται ότι για την ύπαρξη παρατηρητή απαιτείται πρώτα να εισαχθεί το υποκείμενο στη συμβολική τάξη, κατά Λακάν, ή στο ορθο-κοσμομοντέλο σύμφωνα με την κονστρουκτιβιστική θεωρία και να κωδικοποιηθεί γλωσσολογικά. Επομένως, το πολιτισμικό συγκείμενο επηρεάζει άρδην την συμπεριφορά των βιολογικών όντων. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η έννοια της πραγματικότητας δεν αποτελεί σταθερά αλλά μεταβλητή, καθώς ναί μεν η πραγματικότητα παράγεται συλλογικά μέσω των συμβάσεων της εκάστοτε κοινότητας αλλά η ίδια είναι υπεύθυνη για τις συμβάσεις που κατασκευάζει ή με άλλα λόγια για τα μοντέλα του κόσμου- της πραγματικότητας- που επιλέγει. Το ζήτημα που τίθεται είναι αν θα αλλοτριωθεί- ενσωματωθεί το υποκείμενο στο επικρατές κοσμομοντέλο - που ορίζει και τη θέαση της πραγματικότητας- ή και αν θα καταφέρει να βρει έναν δικό του τόπο, μια δική του οπτική του κόσμου. Τα διαφορετικά μοντέλα πραγματικότητας ή /και οι εναλλακτικοί τρόποι θέασης του επικρατούς μοντέλου τίθενται συχνά στο επίκεντρο της αναζήτησης του υποκειμένου-καλλιτέχνη.

---

¹ Δεν υφίσταται εκ των προτέρων ούτε ξέχωρα του υποκειμένου.

² Η συμβολική τάξη, σχηματίζεται ως μια γλωσσική διάσταση άρρηκτα συνδεδεμένη με τις έννοιες του νόμου και της δομής. Ο μεγάλος «Άλλος» λειτουργεί ως διαμεσολαβητής -που εισάγει το υποκείμενο-βρέφος στη συμβολική τάξη- και ως ετερότητα σχηματίζοντας μια τριαδική δομή που περιλαμβάνει τον ίδιο και τη δυαδική σχέση του εγώ του υποκειμένου.

³ Έχουμε μελετήσει κυρίως τη θεωρία των Maturana Humberto και Varela Francisco.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η κονστρουκτιβιστική θεωρία περί ζωντανών συστημάτων

Η λειτουργία του ζωντανού συστήματος

Εκκινώντας τη θεωρητική διερεύνηση του θέματος, καλούμαστε να ορίσουμε τις έννοιες της πραγματικότητας και της μυθοπλασίας. Για να γίνει αυτό εφικτό, οφείλουμε πρώτα να μελετήσουμε τη δομή και τη λειτουργία των υποκείμενων, των ζωντανών συστημάτων, τον τρόπο που αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους, τον εαυτό τους και άλλα ζωντανά συστήματα καθώς και το πώς αντιλαμβάνονται- κατασκευάζουν- την πραγματικότητα.

Έπειτα, καλούμαστε να απαντήσουμε στο ερώτημα τι είναι η γνώση και πώς προκύπτει, δηλαδή να μελετήσουμε τη γνωστική διαδικασία. Στο δοκίμιο του *“The Fiction Is That Reality Exists”*, ο S.J.Schmidt, ομότιμος καθηγητής του πανεπιστημίου του Μίνστερ και πρωτοστάτης του ριζοσπαστικού κονστρουκτιβισμού, αναζητά τη «δομή της πραγματικότητας στη Μυθοπλασία» μέσω μιας βασικής αποσαφήνισης των εννοιών πραγματικότητα και μυθοπλασία. Το θεωρητικό πλαίσιο με το οποίο επιχειρεί να ερμηνεύσει αυτές τις έννοιες βασίζεται στην κονστρουκτιβιστική θεωρία⁴ και ειδικότερα στις θεωρίες των βιολόγων και θεωρητικών της βιολογικής σκέψης Maturana Humberto και Varela Francisco –αλλά και των Ernst von Glasersfeld, Heinz von Foerster, Ruprecht Riedl κ.α.-. Αρχικά, ο Schmidt απαντά στο ερώτημα εκείνο που τέθηκε στο δοκίμιο των Maturana και Varela *Το δέντρο της γνώσης*:

Το νευρικό σύστημα, και συγκεκριμένα το μάτι, είναι ένα παράθυρο που μας επιτρέπει να προσλαμβάνουμε παθητικά εικόνες από τον εξωτερικό κόσμο, δηλαδή πιστές αναπαραστάσεις του; Ή μήπως, αντίθετα, το νευρικό σύστημα είναι ένα σύστημα κλειστό ως προς την οργάνωση του που μάλλον παράγει με τη λειτουργία του έναν κόσμο παρά αντανακλά πιστά μία εξωτερικότητα, την οποία την θεωρούμε τέτοια μόνον επειδή αγνοούμε τους αντιληπτικούς τους μηχανισμούς;⁵

Προκειμένου να γίνει αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίο κατασκευάζουμε την πραγματικότητα, ο Schmidt μελετά την κονστρουκτιβιστική θεωρία για τη γνωστική διαδικασία. Για να μελετηθεί η γνωστική διαδικασία και να αποκαλυφθεί το βιολογικό της ρίζωμα, προϋποτίθεται ο προσδιορισμός του υποκειμένου ως βιολογικής οντότητας. Συνεπώς, το ζήτημα της πραγματικότητας και της γνώσης αυτής υπάγεται σε θεωρίες ζωντανών συστημάτων. Στο επίκεντρό της κονστρουκτιβιστικής θεωρίας βρίσκεται η θέση ότι τα ζωντανά συστήματα καθορίζονται από την «εσωτερική» οργάνωση τους και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των δομικών τους στοιχείων. Ο Schmidt επισημαίνει ότι τα ζωντανά συστήματα είναι αυτοποιητικά, δηλαδή τα μέρη τους παράγουν τα δομικά συστατικά τους, με σκοπό να διατηρήσουν την κατάσταση τους σε δυναμική ισορροπία. Έχοντας ως κύριο στόχο την ομοίωση και διαθέτοντας κλειστό νευρικό σύστημα που τους επιτρέπει τη επίτευξή της, τα αυτοποιητικά ζωντανά συστήματα εμφανίζονται και ως αυτοαναφορικά.

---

⁵ Maturana Humberto & Varela Francisco (1992). *Το δέντρο της γνώσης*. Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα (σελ.12)

Ο Maturana επισημαίνει ότι το ζωντανό σύστημα δομείται ως μια μονάδα από αλληλεπιδράσεις και αυτό συμβαίνει λόγω της κυκλικότητας της οργάνωσης του. Λόγω αυτής της κυκλικότητας, όλες οι λειτουργίες- στον γνωστικό τομέα- των ζωντανών συστημάτων είναι επαγωγικές, εκκινώντας από το μερικό, δηλαδή από το ίδιο το ζωντανό σύστημα, και καταλήγοντας στο γενικό. Ο Schmidt απαριθμεί τις λειτουργίες αυτές. Συγκεκριμένα, τα ζωντανά συστήματα οργανώνουν την εμπειρία τους επαγωγικά, λειτουργούν κάνοντας προβλέψεις με βάση την εμπειρία τους- υποθέτοντας ότι θα επαναληφθεί-, επαναλαμβάνουν μόνον εκείνο που λειτούργησε στο παρελθόν και τέλος συσχετίζουν κάθε συμπεριφορά τους με αυτό. Όπως προκύπτει, τα ζωντανά συστήματα παρουσιάζουν μια συντηρητική οργάνωση. Επιπλέον, πρόκειται για εμφανώς ιστορικά συστήματα, τα οποία χαρακτηρίζονται από την αυτονομία, την ταυτότητα και την κλειστότητά τους.

Η κλειστότητα των ζωντανών συστημάτων είναι αναγκαία προκειμένου να διατηρήσουν την αυτοποίηση. Παρουσιάζουν, λοιπόν, μια αιτιοκρατική δομή, λόγω ακριβώς αυτής της κλειστότητας, που ενσαρκώνεται στο κλειστό νευρικό σύστημα. Στο τελευταίο οφείλεται η δυνατότητα για εσωτερική αλληλεπίδραση και κατά συνέπεια κατασκευή σχέσεων μεταξύ των στοιχείων που απαρτίζουν το ζωντανό σύστημα. Σε αυτή την εσωτερική διάδραση, τα ζωντανά συστήματα αντιμετωπίζουν τις εσωτερικές τους καταστάσεις σαν ανεξάρτητα από εκείνα αντικείμενα. Αυτός ο τρόπος διάδρασης οδηγεί στην αυτοπαρατήρηση και ακολούθως στην αυτογνωσία. Έτσι, διαμορφώνεται μια συγκεκριμένη ταυτότητα, που πηγάζει από τη μοναδική και αμετάβλητη εσωτερική οργάνωση του συστήματος, και ιδωμένη από την οπτική ενός παρατηρητή- ενός άλλου ζωντανού συστήματος ή του εαυτού στην περίπτωση της αυτοπαρατήρησης- ερμηνεύεται ως ατομικότητα. Τέλος, είναι σημαντικό να διευκρινίσουμε ότι το ζωντανό σύστημα προσαρμόζει, μεταβάλλει τη δομή του ανάλογα με τα ερεθίσματα που δέχεται από το περιβάλλον, πάντοτε με γνώμονα τη διατήρηση της ομοιόστασης του, ή αλλιώς της ταυτότητας του.

Το πείραμα του βατράχου

Οι Maturana Humberto και Varela Francisco στο δοκίμιο τους *Το δέντρο της γνώσης* παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερος αποκαλυπτικό πείραμα που πραγματοποίησαν, με σκοπό να αποδειχθεί ότι η λειτουργία του νευρικού συστήματος αποτελεί έκφραση της δομής των διασυνδέσεών του και να φανερωθεί η δομική πλαστικότητα των ζωντανών συστημάτων, δηλαδή:

...θα δείξουμε πως για κάθε οργανισμό η ιστορία των αλληλεπιδράσεων του αναλύεται σε συγκεκριμένη ακολουθία δομικών μεταβολών που αποτελεί μια ιδιαίτερη ιστορία των μετασχηματισμών μιας αρχικής δομής, στην οποία το νευρικό σύστημα συμμετέχει διευρύνοντας το πεδίο των δυνατών καταστάσεών της.

Το ζώο που επιλέχθηκε από τους προαναφερθείς βιολόγους είναι ο βάτραχος και συγκεκριμένα το εν λόγω πείραμα βασίστηκε στην τροφική συμπεριφορά του. Το ζώο διατηρεί μια σταθερή συμπεριφορά κατά τη λήψη της τροφής: στρέφεται προς τη λεία, εξαπολύει τη γλώσσα του, η οποία είναι μακριά και κολλώδης, προς την κατεύθυνση που βρίσκεται το θήραμά του και ύστερα την επαναφέρει αμέσως στο στόμα του έχοντας προσκολλημένη πάνω της τη λεία του.

Το πείραμα των Maturana και Varela ξεκινά παίρνοντας έναν γυρίνο και κάνοντας του μια χειρουργική επέμβαση κατά την οποία περιστρέφουν τον βολβό του ενός ματιού του κατά 180 μοίρες-αφήνοντας αλώβητο το οπτικό νεύρο. Έπειτα, αφήνουν το χειρουργημένο ζώο να ολοκληρώσει την ανάπτυξη του και να ενηλικιωθεί. Αφού ολοκληρωθεί η φάση της ενηλικίωσης, είναι έτοιμοι να διεξάγουν το πείραμα. Καλύπτουν το περιεστρεμμένο μάτι του βατράχου και του εμφανίζουν ένα θήραμα. Εκείνος εκτοξεύει τη γλώσσα του

προς την κατεύθυνση του θηράματος και το πετυχαίνει. Η διαδικασία επαναλαμβάνεται, μόνο που αυτή τη φορά καλύπτουν το φυσιολογικό μάτι. Ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση το ζώο κατευθύνει τη γλώσσα του με απόκλιση 180 μοιρών- ίση με την περιστροφή που έχει υποστεί ο βολβός- από το θήραμα και αστοχεί.

Το πείραμα αποκαλύπτει μια εσωτερική συσχέτιση ανάμεσα στο σημείο του αμφιβληστροειδή που έχει υποστεί μεταβολή και στις μυϊκές συσπάσεις της γλώσσας. Πρόκειται για μια αισθητηριο-κινητική συσχέτιση, που αποδεικνύει ότι οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των δομικών στοιχείων του ζωντανού συστήματος και η εσωτερική του οργάνωση είναι καθοριστικές για τη συμπεριφορά του οργανισμού.

Η έννοια της συμπεριφοράς στα ζωντανά συστήματα

Ορίζουμε ως συμπεριφορά το σύνολο των μεταβολών της στάσης ή της θέσης ενός έμβιου όντος, που κάποιος παρατηρητής τις περιγράφει ως κινήσεις ή δραστηριότητες σε σχέση με δεδομένο περιβάλλον.⁶

Η έννοια της συμπεριφοράς στην κοστροκτιβιστική θεωρία, γίνεται κατανοητή, υπό την προϋπόθεση ότι κανείς έχει συνειδητοποιήσει πως τα ζωντανά συστήματα είναι μεν αυτόνομα αλλά ταυτοχρόνως είναι δέκτες ερεθισμάτων από το περιβάλλον τους. Ειδικότερα, τα ζωντανά συστήματα επηρεάζονται από το περιβάλλον τους και αναλόγως προσαρμόζουν, μεταβάλλουν τις εσωτερικές τους δραστηριότητες. Η συμπεριφορά, λοιπόν, δεν αποτελεί κάποια ενέργεια/δράση του ζωντανού οργανισμού, αφού για το ίδιο υπάρχουν μόνο εσωτερικές δομικές αλλαγές, αλλά πρόκειται για περιγραφή των κινήσεων του, όπως εμφανίζονται στον παρατηρητή. Αυτή η θέση επιβεβαιώνεται και αν σκεφτούμε ότι το γνωστικό πεδίο του ζωντανού συστήματος συναντάται στο εσωτερικό του ίδιου του συστήματος.

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι ο κύριος στόχος του ζωντανού συστήματος είναι να διατηρηθεί η ταυτότητά του, η ομοίωσή του, κάθε πιθανή μεταβολή της κατάστασής του οδηγεί σε περαιτέρω μεταβολές προκειμένου να διασφαλιστεί η ενότητά του. Αυτό συνεπάγεται ότι η συμπεριφορά των ζωντανών συστημάτων εμφανίζεται στον παρατηρητή ως ένα «λειτουργικό συνεχές» που διασφαλίζει την ενότητα του οργανισμού όσο εκείνος αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και μετασχηματίζεται εσωτερικώς. Ο Ματουράνα παρομοιάζει τη συμπεριφορά των οργανικών συστημάτων με μια ενόργανη πτήση⁷ και την περιγράφει ως εξής:

Η συμπεριφορά είναι σαν μια ενόργανη πτήση στην οποία οι τελεστές (οι μηχανές, τα φτερά και ούτω καθεξής) διαφοροποιούν την κατάσταση τους, ώστε να διατηρήσουν σταθερά ή να αλλάξουν, τις ενδείξεις των αισθητήριων οργάνων σύμφωνα μια συγκεκριμένη ακολουθία παραλλαγών, η οποία είτε είναι προκαθορισμένη (συγκεκριμένη μέσω της εξέλιξης) είτε μπορεί να διαφοροποιηθεί κατά τη διάρκεια της πτήσης σαν αποτέλεσμα της κατάστασης της πτήσης.⁸

⁶ Maturana Humberto & Varela Francisco (1992). Το δέντρο της γνώσης. Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα(σελ.152)

⁷ Ονομάζεται ενόργανη πτήση ή πτήση δι' οργάνων, επειδή ο πιλότος πλοηγείται μόνο με αναφορά στα όργανα του πιλοτηρίου του αεροσκάφους, χωρίς εξωτερικές αναφορές.

⁸ S.J. Schmidt and H.Hauptmeier (2019). The Fiction Is That Reality Exist: A Constructivist Model of Reality, Fiction, and Literature. Poetics Today. Vol. 5, No 2, pp 255. Duke University Press. Ανακτήθηκε από <https://www.jstor.org/stable/1771932>

Ζωντανό σύστημα και παρατηρητής

Ο Schmidt στο *The Fiction Is That Reality Exists* επισημαίνει την επιτακτική ανάγκη να γίνει διάκριση μεταξύ του ζωντανού συστήματος σαν σύστημα και του ζωντανού συστήματος σαν παρατηρητή. Επιπρόσθετα, υποστηρίζει ότι το ζωντανό σύστημα γίνεται παρατηρητής μέσω μιας επαναλαμβανόμενης διαδικασίας παραγωγής αναπαραστάσεων των διαδράσεων του. Ως παρατηρητής, λοιπόν, μπορεί να δει το ζωντανό σύστημα, σαν μονάδα, σε διαφορετικά πεδία. Αρχικά, μπορεί να δει το πως λειτουργεί εσωτερικά, πώς αλληλεπιδρούν τα δομικά του στοιχεία και τι δομικές μεταβολές υφίσταται. Από αυτήν την οπτική, όπου ο παρατηρητής 'μελετά' την εσωτερική δυναμική του συστήματος, το περιβάλλον απουσιάζει. Απ' την άλλη, μπορεί να το δει να αλληλεπιδρά με το περιβάλλον του και να περιγράψει τις αλληλεπιδράσεις του μ' αυτό. Έτσι, στα μάτια του παρατηρητή, φαίνεται σαν να υπάρχει συσχέτιση, σχέση μεταξύ του περιβάλλοντος και της συμπεριφοράς του ζωντανού συστήματος. Υπό αυτό το πρίσμα, ο παρατηρητής αγνοεί την εσωτερική οργάνωση του συστήματος.

Συμπερασματικά, ο ρόλος του παρατηρητή είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς έχει πρόσβαση στη δομή του ζωντανού συστήματος αλλά και του περιβάλλοντος. Αν, τελικώς, καταφέρει να διακρίνει τις δύο παραπάνω οπτικές και να αντιληφθεί ότι υπάρχουν δύο κατασκευές που λειτουργούν ανεξάρτητα η μία από την άλλη, τότε το πρόβλημα λύνεται και ίδιος μπορεί να αναγνωρίσει ότι οι διαταραχές του περιβάλλοντος δεν καθορίζουν τι συμβαίνει στο ζωντανό σύστημα, αλλά το τι θα συμβεί καθορίζεται από τη δομή, την εσωτερική του οργάνωσή του. Ωστόσο, το ζωντανό σύστημα δέχεται ερεθίσματα από το περιβάλλον. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι βρίσκονται σε μια συνεχή συνδιαλλαγή.

Το παράδειγμα του υποβρυχίου

Στο *Δέντρο της Γνώσης* οι Maturana και Varela προκειμένου να γίνει κατανοητός ο ρόλος του παρατηρητή παρομοιάζουν το ζωντανό σύστημα με ένα υποβρύχιο. Ας φανταστούμε έναν άνθρωπο που έχει ζήσει όλη του τη ζωή σε ένα υποβρύχιο και έχει εκπαιδευτεί στο να το χειρίζεται. Ο παρατηρητής στέκει σε μια στεριά και αντικρίζει το υποβρύχιο να αναδύεται αριστοτεχνικά στην επιφάνεια. Ύστερα στρέφεται στον ασύρματο και συγχαίρει τον πλοηγό του σκάφους για τη δεινότητα του στον χειρισμό του υποβρυχίου τονίζοντας την επιτυχημένη ανάδυση του σκάφους και την αποφυγή των υφάλων. Ο πλοηγός του σκάφους φαίνεται ιδιαίτερα μπερδεμένος καθώς δεν αντιλαμβάνεται αυτά που του λέει ο άνθρωπος από τη στεριά. Έτσι, απαντά απορημένος, υποστηρίζοντας ότι δεν γνωρίζει τίποτα περί υφάλων και αναδύσεων, εφόσον εκείνος το μόνο που έκανε ήταν να πατά διακόπτες και να γυρίζει μοχλούς, οι οποίοι με τη σειρά τους μετέβαλαν κάποιους δείκτες. Επίσης, όλη η διαδικασία που ακολούθησε ήταν προκαθορισμένη και με συγκεκριμένη ακολουθία κινήσεων, όπως έκανε πάντα. Τέλος, αρνείται ότι έκανε κάποιου είδους ελιγμό και ότι βρίσκεται εντός ενός υποβρυχίου και κατηγορεί τον παρατηρητή ότι τον περιπαίζει.

Είναι εμφανές ότι για τον πλοηγό του υποβρυχίου υπάρχουν μόνο ενδείξεις, ο οποίες μεταβάλλονται και- όργανα, μοχλοί, κουμπιά, διακόπτες- με τα οποία μπορεί να επηρεάσει τις μεταξύ τους σχέσεις. Μόνον ο παρατηρητής είναι σε θέση να δει το υποβρύχιο σε σχέση με το περιβάλλον. Συνεπώς, οφείλουμε να διαχωρίσουμε την –εσωτερική- λειτουργία του υποβρυχίου από τις κινήσεις και τις αλλαγές θέσης του στο περιβάλλον. Ο πλοηγός του υποβρυχίου, μην γνωρίζοντας τον εξωτερικό κόσμο, δεν είναι δυνατόν να βασίσει τη λειτουργία του σκάφους σε αναπαραστάσεις αυτού. Οπότε, οι ύφαλοι που με ελιγμούς απέφυγε

και η ανάδυση στην επιφάνεια της θάλασσας, αποτελούν την οπτική του εξωτερικού παρατηρητή, που βρίσκεται στη στεριά. Για το υποβρύχιο και τον πλοηγό του- που λειτουργεί ως μέρος του υποβρυχίου- δεν υφίσταται τίποτα από αυτά. Η συμπεριφορά του υποβρυχίου, δηλαδή η ανάδυσή του και οι ελιγμοί του με σκοπό να μην προσκρούσει σε υφάλους, αποτελεί οπτική του παρατηρητή. Μόνον από τη δική του οπτική, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, φαίνεται σαν να υπάρχει σχέση μεταξύ της συμπεριφοράς του υποβρυχίου-του ζωντανού οργανισμού- και του περιβάλλοντος.⁹

Αντίληψη και πραγματικότητα

Η αντίληψη ως ερμηνευτική διαδικασία

Το ερώτημα του πώς αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα, που μας απασχολεί στη συγκεκριμένη εργασία, παραμένει αναπάντητο. Η απάντηση που δίνεται, σύμφωνα με τον Maturana- με βάση την κονστρουκτιβιστική θεωρία- είναι ότι:

Η αντίληψη αντικατοπτρίζει απαραίτητως την ανατομική και λειτουργική οργάνωση ενός νευρικού συστήματος στις διαδράσεις του και όχι στις ιδιότητες μιας ανεξάρτητης πραγματικότητας.

Άρα, η αντίληψη αποτελεί μια διαδικασία κατασκευής και δεν αντικατοπτρίζει επ' ουδενί μια αντικειμενική πραγματικότητα. Τα ζωντανά συστήματα, μέσω του νευρικού συστήματος, μπορούν να δεχθούν ένα νευρικό σήμα, ένα ερεθίσμα αλλά αγνοούν την προέλευση ή την ποιότητά του. Με άλλα λόγια, δεν μπορούν να ανιχνεύσουν την φύση της πηγής του ερεθίσματος (input). Τα μόνα σήματα που μπορούν να αντιληφθούν είναι τα δικά τους αισθητηριακά σήματα, τα οποία έπειτα ερμηνεύονται στον γνωστικό τομέα του συστήματος. Συνοψίζοντας, η αντίληψη αποτελεί μια ερμηνευτική διαδικασία. Ό,τι εμφανίζεται ως αντικείμενο στο ζωντανό σύστημα είναι προϊόν ενός οργανωτικά προκαθορισμένου συγχρονισμού κάποιων συγκεκριμένων κιναισθητικών (sensomotor) σημάτων, επισημαίνει ο Schmidt. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι για τον παρατηρητή δεν υφίσταται «αντικείμενο ως έχει», καθώς το «γνωρίζει» μόνο μέσω της δικής του ερμηνευτικής κατασκευής. Άρα, μπορεί μόνο να περιγράψει το αντικείμενο, όπως εκείνος το αντιλαμβάνεται.

Σύμφωνα με τον Maturana, η περιγραφή ενός αντικειμένου από έναν παρατηρητή συνίσταται στην αριθμηση των εν ενεργεία ή εν δυνάμει διαδράσεων και σχέσεων της περιγραφόμενης οντότητας. Βασική προϋπόθεση για να μπορέσει ο παρατηρητής να περιγράψει μια οντότητα είναι η ύπαρξη μιας δεύτερης οντότητας, από την οποία θα τη διακρίνει και με την οποία θα μπορέσει να την παρακολουθήσει να αλληλεπιδρά.¹⁰ Αυτό σημαίνει ότι ο παρατηρητής χρειάζεται ένα σύστημα αναφοράς, είτε αυτό θα είναι κάποια άλλη οντότητα είτε-και κυρίως-θα είναι το δικό του σύστημα. Η περιοχή όλων αυτών των περιγραφών που παράγονται από τον παρατηρητή αποτελεί τον γνωστικό τομέα του ζωντανού συστήματος. Ο Schmidt τονίζει ότι:

Από την οπτική της κονστρουκτιβιστικής θεωρίας, η γνωστική διαδικασία δεν μπορεί να θεωρηθεί ως η αντίληψη ή η περιγραφή μιας ανεξάρτητης υπάρχουσας πραγματικότητας αλλά σαν μία ενεργή παραγωγή ενός πεδίου συμπεριφοράς μέσα στην κλειστή περιοχή διάδρασης του συστήματος.

⁹ Το εν λόγω παράδειγμα, ωστόσο, δεν ισχύει στην περίπτωση της αυτό-παρατήρησης, στην οποία ο πλοηγός του υποβρυχίου έχει πρόσβαση στην οπτική του παρατηρητή από τη στεριά.

Μοντέλα πραγματικότητας

Λογικό συνεπακόλουθο των όσων ειπώθηκαν σχετικά με την αντίληψη των ζωντανών συστημάτων και την μη δυνατότητά τους να έχουν πρόσβαση σε μια «αντικειμενική πραγματικότητα» είναι η κατασκευή μοντέλων της πραγματικότητας από τα ίδια και η ερμηνεία αυτών των μοντέλων ως τη δική τους πραγματικότητα. Επομένως, τα ζωντανά συστήματα παράγουν την πραγματικότητάς τους καθώς διαβιούν μέσα σ' αυτή. Ο Schmidt μάς εισάγει εδώ τον όρο μοντέλα του κόσμου ή κοσμομοντέλα (world-models). Τα μοντέλα του κόσμου κατασκευάζονται εντός του γνωστικού πεδίου των ζωντανών συστημάτων και η διαδικασία κατασκευής τους καθορίζεται από τη δομή και την οργάνωση του εκάστοτε συστήματος, από την εμπειρία του-η οποία στηρίζεται στην λειτουργία των αισθητηριακών οργάνων-, από την ερμηνεία της εμπειρίας του-τι συμπεράσματα εξήχθησαν- και από την τρέχουσα κατάσταση της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης του.

Ο Glasersfeld διαπιστώνει ότι ο κόσμος που κατασκευάζουν τα ζωντανά συστήματα στηρίζεται στο βίωμα τους και υποστηρίζει ότι:

Σαν παρατηρητές μπορούμε να έχουμε τον αληθινό, πραγματικό κόσμο μας, σαν οργανισμοί, όμως, οφείλουμε να έχουμε επίγνωση του γεγονότος ότι κόσμος μας αποτελεί δική μας κατασκευή. (von Glasersfeld and Richards)¹¹

Η δημιουργία μοντέλων του κόσμου από τα ζωντανά συστήματα συνιστά μια μορφή χαρτογράφησης της εμπειρίας τους ώστε να ανταποκριθούν στο εκάστοτε εξωτερικό ερέθισμα-με βάση τη συλλογή περιγραφών που έχουν συγκεντρώσει στον γνωστικό τους τομέα- διατηρώντας την ομοιότητα τους. Πρόκειται για κατασκευές, γνωστικές δομές (τα μοντέλα του κόσμου) απαραίτητες στο ζωντανό σύστημα προκειμένου να συγκροτήσει τη δική του πραγματικότητα. Γίνεται επομένως, εύκολα αντιληπτό ότι η γνώση μας για τον κόσμο, για την πραγματικότητα, αφορά αποκλειστικά την οργάνωση της εμπειρίας μας μέσα στον δικό μας γνωστικό τομέα. Ο βιολογικός εξοπλισμός μας, η δομή και η εσωτερική οργάνωσή μας, ως αυτοπονητικά, αυτοαναφορικά συστήματα, δεν μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε την «αντικειμενική» οντολογική πραγματικότητα. Ο Glasersfeld σημειώνει:

Τα σύνορα του κόσμου τα οποία κάνουν τις έρευνες μας να αποτύχουν, δεν θα τα δούμε ποτέ. Ό,τι βιώνουμε και ό,τι γνωρίζουμε, είναι απαραίτητως κατασκευασμένο από τα δικά μας οικοδομικά υλικά και μπορούμε να το εξηγήσουμε μόνο μέσω της δικής μας αρχιτεκτονικής¹²

Ως απόρροια όλων αυτών, τα ζωντανά συστήματα, μέσω του συστήματος και του παρατηρητή, κατασκευάζουν το δικό τους μοντέλο για τον κόσμο. Παρ' όλο που πρόκειται για ιδιόμορφα, ξεχωριστά μοντέλα του κόσμου, βρίσκονται υπό την κυριαρχία του ορθο-κοσμομοντέλου (ortho-world-model, OWM), το οποίο επιβάλλεται μέσω της κοινωνικοποίησης του υποκειμένου και της αποδοχής κανόνων και συμβάσεων. Επομένως, τα ατομικά, προσωπικά μοντέλα του κόσμου δεν αποτελούν παρά παραλλαγές, εκδοχές του ορθού μοντέλου του κόσμου.

¹¹ S.J. Schmidt and H.Hauptmeier (2019).The Fiction Is That Reality Exist: A Constructivist Model of Reality, Fiction, and Literature. Poetics Today. Vol. 5, No 2, pp 258. Duke University Press. Ανακτήθηκε από <https://www.jstor.org/stable/1771932>

¹² S.J. Schmidt and H.Hauptmeier (2019).The Fiction Is That Reality Exist: A Constructivist Model of Reality, Fiction, and Literature. Poetics Today. Vol. 5, No 2, pp 258. Duke University Press. Ανακτήθηκε από <https://www.jstor.org/stable/1771932>

Δύο παγίδες του δυτικού πολιτισμού

Στο δοκίμιο τους *Το δέντρο της γνώσης* οι Maturana και Varela αναφέρονται στις δύο παγίδες του δυτικού πολιτισμού όσον αφορά τη σχέση του ζωντανού συστήματος με το περιβάλλον του και κατ' επέκταση με την πραγματικότητα. Από τη μια πλευρά, συναντάμε την παγίδα της άρνησης του περιβάλλοντος, του υποκειμενισμού. Το ζωντανό σύστημα και ειδικότερα το νευρικό σύστημα λειτουργεί στο κενό. Η λειτουργία του, σύμφωνα με αυτή την άποψη, είναι σολιψιστική¹³. Όλα όσα συμβαίνουν, λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό του οργανισμού. Ωστόσο, αυτό δεν ευσταθεί καθώς το νευρικό σύστημα συμμετέχει στις αλληλεπιδράσεις του ζωντανού οργανισμού με το περιβάλλον του και αναλόγως με τα ερεθίσματα που λαμβάνει με τα αισθητηριακά του όργανα, μεταβάλλει τη δομή του, ώστε να διατηρηθεί ο οργανισμός σε δυναμική ισορροπία. Απόδειξη αυτού είναι ότι, ως παρατηρητές, διαπιστώνουμε πως η συμπεριφορά που παρουσιάζει ένα ζωντανό σύστημα συνάδει με τις συνθήκες του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διαβίει.

Η δεύτερη παγίδα, η οποία κυριαρχεί στις μέρες μας, είναι η περίπτωση του αναπαραστατισμού ή αντικειμενισμού, δηλαδή της υπόθεσης ότι το νευρικό σύστημα λειτουργεί χρησιμοποιώντας αναπαραστάσεις του περιβάλλοντος, του κόσμου. Με βάση αυτή την εξίσου ακραία υπόθεση, το περιβάλλον εμφανίζεται ως καθοριστικός παράγοντας της λειτουργίας του ζωντανού συστήματος, καθώς υποστηρίζει ότι μέσω του νευρικού συστήματος ο οργανισμός αντλεί πληροφορίες από το περιβάλλον, οι οποίες στην πορεία καθορίζουν τη συμπεριφορά του. Και αυτή η υπόθεση καταρρίπτεται από τους Maturana και Varela, επειδή, όπως ήδη γνωρίζουμε, το ζωντανό σύστημα και κατ' επέκταση το νευρικό του σύστημα είναι ένα κλειστό, δομικά καθορισμένο σύστημα που μεταβάλλεται εσωτερικώς με σκοπό την διατήρηση της ταυτότητας του, οπότε η δομή του περιβάλλοντος δεν μπορεί να καθορίσει τις αλλαγές που συμβαίνουν εντός του ζωντανού συστήματος, παρά μόνον να τις προκαλέσει, να τις πυροδοτήσει.

Αφού μας κάνουν γνωστές αυτές τις δύο ακραίες θεωρήσεις, οι Maturana και Varela αναζητούν μια λύση ώστε να αποφευχθούν οι προαναφερθείσες παγίδες. Η λύση δίνεται μέσω της υπενθύμισης ότι το ζωντανό σύστημα ως παρατηρητής οφείλει να αναγνωρίσει ότι παράγει αυτό που παρατηρεί, δηλαδή να λειτουργεί ως παρατηρητής δευτέρου βαθμού.¹⁴

---

¹³ Ο σολιψισμός αποτελεί μία θεωρία σύμφωνα με την οποία ο κόσμος δεν υπάρχει στην πραγματικότητα, παρά μόνο στη συνείδηση του υποκειμένου, το Εγώ αποτελεί τη μόνη υπαρκτή πραγματικότητα για την οποία μπορούμε να είμαστε βέβαιοι.

¹⁴ Οι παρατηρητές πρώτου βαθμού θεωρούν ότι παρατηρούν μια ανεξάρτητη πραγματικότητα, από την οποία αντλούν πληροφορίες(data).

Κονστρουκτιβιστική θεωρία και επικοινωνία

Η λειτουργία της γλώσσας

Σύμφωνα με την κονστρουκτιβιστική θεωρία τα νοήματα/οι σημασίες είναι εξαρτώμενες από το υποκείμενο. Γεγονός αναμενόμενο καθώς, όπως προαναφέρθηκε, το ζωντανό σύστημα δεν αντλεί πληροφορίες (data) από το περιβάλλον του αλλά δέχεται ερεθίσματα σε μορφή αισθητηριακών σημάτων και μέσω της αντίληψης του κατασκευάζει ερμηνείες για αυτά. Έτσι, λοιπόν, και στη γλωσσική επικοινωνία δεν έχουμε μεταφορά πληροφοριών.

Προκειμένου να αντιληφθούμε το πώς εφαρμόζεται η κονστρουκτιβιστική θεωρία στη γλώσσα, ο Schmidt, μας υποδεικνύει τη διάκριση του Maturana ανάμεσα στην πρώτη και δεύτερης σειράς περιγραφή (first and second order description). Η πρώτη σειράς περιγραφή αφορά στην περιγραφή της βιοθέσης ή οικοθέσης του ζωντανού συστήματος από τον παρατηρητή, η οποία για τον ίδιο αποτελεί και τη συμπεριφορά του συστήματος στη βιοθέση¹⁵ του. Η δεύτερης σειράς περιγραφή αφορά στην περιγραφή από έναν παρατηρητή της συμπεριφοράς ενός ζωντανού συστήματος, S1, που επικοινωνεί με ένα άλλο σύστημα, S2, παράγοντας το ίδιο μιας πρώτης σειράς περιγραφή της βιοθέσης του, με σκοπό να κατευθύνει τη συμπεριφορά του S2 προς τη διάδραση που εκείνο επιδιώκει. Άρα, στη δεύτερης σειράς περιγραφή ο παρατηρητής περιγράφει ένα σύστημα, S1, το οποίο αυτό-παρατηρείται, παράγοντας περιγραφές του εαυτού του- επαναλαμβάνοντας τη διαδικασία της αυτό-περιγραφής του οδηγείται στην αυτογνωσία-, προκειμένου να προσανατολίσει τον S2 στο γνωστικό του πεδίο χωρίς να το αφορά το γνωστικό πεδίο του S2. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι αυτές οι κατευθυνόμενες διαδράσεις αποτελούν επικοινωνιακές περιγραφές.

Ειδικότερα, ο εκάστοτε παρατηρητής, όντας ένα ζωντανό σύστημα, αλληλεπιδρά με τις αναπαραστάσεις των δικών του επικοινωνιακών περιγραφών, το οποίο είναι φυσικό επακόλουθο για τα ζωντανά συστήματα, όπως έχουν περιγραφεί. Όλες οι περιγραφές του εαυτού του καθώς και άλλων ζωντανών συστημάτων που παράγονται από τη 'θέση' του παρατηρητή- στο εσωτερικό του συστήματος- αποτελούν τον γνωστικό πεδίο του ζωντανού συστήματος.

Για να προκύψουν συναινετικά προσανατολιζόμενες αλληλεπιδράσεις, δηλαδή στην περίπτωση μας ο S2 να προσανατολιστεί εκούσια στο γνωστικό πεδίο του S1, θα πρέπει το πεδίο διάδρασης του S1 να μοιάζει με εκείνο του S2. Αυτού του είδους οι συνεργατικές αλληλεπιδράσεις προϋποθέτουν ότι ο S1 θα προσανατολίσει τον S2 σε ένα πεδίο που του είναι οικείο. Ο Schmidt απαριθμεί τα προαπαιτούμενα για την ύπαρξη οποιασδήποτε επικοινωνιακής αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον S1 και στον S2. Συγκεκριμένα, τα δύο ζωντανά συστήματα, S1 και S2, πρέπει να έχουν παρόμοιο βιολογικό εξοπλισμό, να μοιράζονται ένα κοινό πεδίο αλληλεπίδρασης, ώστε να είναι εφικτή η συναινετική αλληλεπίδραση που είναι απαραίτητη για τη γλωσσική επικοινωνία και να συνάδουν οι τρόποι- οι κατασκευαστικές αρχές- με τους οποίους κατασκευάζουν κοσμομοντέλα (world-models).

Εφόσον πληρούνται οι παραπάνω προϋποθέσεις, η επικοινωνία των δύο είναι δυνατή. Ωστόσο, με τον όρο επικοινωνία δεν αναφερόμαστε σε μεταφορά πληροφορίας από τον S1 στον S2, όπως ήδη γνωρίζουμε. Στην επικοινωνιακή αλληλεπίδραση, ο S1 και ο S2- ως ακροατές, δέκτες-, παράγουν νοήματα περιορίζοντας το πεδίο της αβεβαιότητας τους καθώς βρίσκονται σε διάδραση με το δικό τους γνωστικό πεδίο. Δεδομένου

---

¹⁵ Η βιοθέση(niche), όπως υπογραμμίζει ο Schmidt, είναι «η απολύτη γνωστική πραγματικότητα του ζωντανού συστήματος». Ο ίδιος σημειώνει ότι ο παρατηρητής αντικρίζει ταυτόχρονα τον οργανισμό και το περιβάλλον, έχοντας πρόσβαση στη δομή και των δύο-και θεωρώντας ως βιοθέση του πρώτου το μέρος του περιβάλλοντος, το οποίο παρατηρεί ότι βρίσκεται στο πεδίο των διαδράσεων του.

αυτού, η γλώσσα δεν λειτουργεί ως ένα σύστημα μεταφοράς της πληροφορίας αλλά ως ένα σύστημα εντολών που προσανατολίζουν τον ακροατή προς το γνωστικό πεδίο του ομιλούντος. Αν το πεδίο αυτό είναι συναφές με το γνωστικό πεδίο του ακροατή, τότε οδηγούμαστε σε συναινετικές / συνεργατικές αλληλεπιδράσεις, μέσω των οποίων προκύπτει ομοφωνία μεταξύ των συνομιλούντων.

Επομένως, η γλώσσα για τον S1 και τον S2 -τους συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή αλληλεπίδραση-, όπως συμπεραίνει και ο Maturana, είναι συνυποδηλωτική. Αντιθέτως, για ένα εξωτερικό παρατηρητή η γλώσσα που χρησιμοποιούν ο S1 και ο S2 είναι δηλωτική. Λαμβάνοντας υπόψιν, ότι η γλώσσα που χρησιμοποιείται για να επικοινωνήσουν δύο ζωντανά συστήματα είναι συνυποδηλωτική, αντιλαμβανόμαστε ότι καθίσταται αδύνατη η μετάδοση πληροφορίας μέσω αυτής και κατ' επέκταση η μεταφορά σκέψης από το ένα σύστημα στο άλλο.

Text και Kommunikat

Οι παραπάνω θέσεις μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, εφόσον η γλώσσα είναι συνυποδηλωτική, το νόημα που προκύπτει από την επικοινωνιακή αλληλεπίδραση -και κατασκευάζεται εντός του γνωστικού πεδίου του δέκτη- εξαρτάται πάντοτε από το υποκείμενο- δέκτη της 'πληροφορίας'- της εντολής προσανατολισμού προς ένα γνωστικό πεδίο.

Σε αυτό το σημείο, ο Schmidt, επισημαίνει την ανάγκη να διακρίνουμε το φυσικό φαινόμενο, TEXT, από τη γνωστική κατασκευή, KOMMUNIKAT. Εν συνεχεία, επεξηγεί τους δύο όρους που εισήγαγε. Ο πρώτος, το TEXT, αναφέρεται σε ένα αντικείμενο μιας φυσικής γλώσσας, Ln, το οποίο υπόκειται σε γραφηματικούς¹⁶, ακουστικούς, λεκτικούς και συντακτικούς κανόνες. Ο δεύτερος, το KOMMUNIKAT, αφορά τη γνωστική κατασκευή που αποδίδεται ως το νόημα του κειμένου(TEXT). Προκειμένου να κατασκευαστεί το KOMMUNIKAT(νόημα) ενός TEXT (κειμένου), το ζωντανό σύστημα καταφεύγει σε κάποιους μηχανισμούς, όπως επί παραδείγματι η εφαρμογή σημασιολογικών ή επαγωγικών κανόνων και καθολικών μοτίβων, η συναισθηματική επιφόρτιση, η εκτίμηση της συνάφειας του κειμένου με τον S1 κ.α.

Συνοψίζοντας, οι KOMMUNIKATE, ως γνωστικές κατασκευές που αποδίδουν το νόημα ενός κειμένου (TEXT), εμφανίζονται πλήρως εξαρτώμενες από τη δομή του υποκειμένου, τη συμπεριφορά του και την εμπειρία του. Ωστόσο, καθ' ότι το υποκείμενο αποτελεί ένα κοινωνικό ον και ακολουθεί τους κανόνες της κοινωνίας του ακόμα και στην κατασκευή μοντέλων του κόσμου, οι KOMMUNIKATE (τα νοήματα/σημασίες) δεν μπορούν παρά να είναι σε μεγάλο βαθμό τυποποιημένες. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα παραπάνω, η γλώσσα εμφανίζεται ως μια μονάδα συμπεριφοράς και όχι ως ένα σύνολο συμβόλων, τα οποία και αποτελούν πάντοτε κατασκευές γλωσσολογικών θεωριών.

Ανακεφαλαιώνοντας, το κονστрукτιβιστικό μοντέλο της επικοινωνίας βασίζεται στη θέση ότι μόνο συναινετικά, συνεργαζόμενα συστήματα που μοιράζονται ένα κοινό πεδίο αλληλεπίδρασης είναι εφικτό να επικοινωνήσουν γλωσσικά. Η επικοινωνία, λοιπόν, για να επιτευχθεί χρειάζεται αλληλοκατανόηση, συναίνεση και συνεργασία, κοινά ενδιαφέροντα και εγγύτητα. Προϋποθέτει, δηλαδή, έναν τόπο «κοινωνικής σύζευξης» σύμφωνα με τον Schmidt. Η διαδικασία της επικοινωνίας, ξεκινά με ένα κείμενο (TEXT) το οποίο λαμβάνει ως ερέθισμα -ή πιο συγκεκριμένα ως εντολή προσανατολισμού προς ένα γνωστικό πεδίο- ο

---

¹⁶ Γραφηματική ή γραφική είναι η γλωσσική μελέτη των συστημάτων γραφής και των βασικών συστατικών τους, δηλαδή των γραφημάτων .

ακροατής-αναγνώστης, ο δέκτης, και εντός του δικού του αντίστοιχου γνωστικού πεδίου (αν δεν μοιράζονται ένα κοινό πεδίο δεν υφίσταται επικοινωνία) παράγει γνωστικές κατασκευές (KOMMUNIKATE) που αποδίδουν νόημα στο TEXT. Υπενθυμίζουμε εδώ, ότι η αντίληψη αποτελεί μια κατασκευαστική διαδικασία μέσω της οποίας ερμηνεύουμε το προσλαμβανόν ερέθισμα. Επιπρόσθετα, οι εν λόγω KOMMUNIKATE(νόημα), που εμφανώς είναι εξαρτώμενες από το υποκείμενο, υπόκεινται σε κανόνες και συμβάσεις που εξασφαλίζουν τη γλωσσική συναίνεση στο πλαίσιο μιας κοινωνίας. Οι συμβάσεις και οι κανόνες που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την επικοινωνιακή αλληλεπίδραση αποτελούν επεκτάσεις των κοινωνικών θεσμών στο άτομο και επηρεάζουν σημαντικά το τρόπο με τον οποίο ένα υποκείμενο κατασκευάζει την ταυτότητα του, ερμηνεύει τη συμπεριφορά των άλλων αλλά και του ίδιου και οργανώνει την εμπειρία του ούτως ώστε ως μέλος μιας κοινωνίας να λειτουργεί σαν ένα συνεργατικό, συναινετικό σύστημα, ικανό να επικοινωνήσει με άλλα μέλη της κοινωνίας του. Τέλος, το κονστрукτιβιστικό μοντέλο της γλώσσας εμφανίζεται ως συμπεριφορική μονάδα και όχι ως ένα σύστημα σημείων.

Πραγματικότητα και μυθοπλασία

Συμβάσεις στο σύστημα της λογοτεχνίας

Οι κανόνες και οι συμβάσεις που επιβάλλονται από την κοινωνία έχουν ως κύριο στόχο να συμβάλλουν στη δημιουργία συναινετικών, συνεργατικών συστημάτων (πρόκειται για τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, της ένταξης ενός υποκειμένου σε μια κοινωνία), ικανών να επικοινωνήσουν μεταξύ τους και να διατηρήσουν την κοινωνία σε μια δυναμική ισορροπία. Έτσι, η ταυτότητα, το νόημα (KOMMUNIKAT) και η πραγματικότητα ενός υποκειμένου καθορίζονται από κανόνες που ορίζουν τι είναι ατομικά και κοινωνικά αποδεκτό. Για να γίνει αποδεκτή η πραγματικότητα ενός υποκειμένου, απαιτείται η συναινετική επικύρωση της, ήτοι η προσαρμογή της στο ορθό μοντέλο του κόσμου (ortho-world-model).

Οι «διαδικασίες επικύρωσης ή συμβάσεις αποδοχής», όπως σημειώνει ο Schmidt, ποικίλλουν και διαφοροποιούνται με βάση το κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο και την κουλτούρα που διαμορφώνει το εκάστοτε ορθό μοντέλο του κόσμου. Συνεπώς, υπόκεινται στην ιστορική μεταβλητότητα. Το να κριθεί από το υποκείμενο μια δήλωση ως πραγματική ή φανταστική, βασίζεται εξ' ολοκλήρου στο αν θα γίνει αποδεκτή σε σχέση με το πλαίσιο της συζήτησης αλλά κυρίως σε σχέση με το ορθό μοντέλο του κόσμου του ομιλητή ή του ακροατή.

Σύμφωνα με τον Schmidt, η μόνη περίπτωση όπου γίνονται αποδεκτά και πιθανά ισοδύναμα διαφορετικά μοντέλα του κόσμου, πέραν του ορθο-κοσμομοντέλου (ortho-world-model,OWM), είναι στο σύστημα της LITERATURE (λογοτεχνίας). Μόνον στη λογοτεχνία (LITERATURE), υποστηρίζει ο Schmidt, δεν προέχει το ζήτημα της πραγματικότητας και ακολούθως η επικύρωσή της βάσει συμβάσεων και κανόνων που διαμορφώνουν το ορθό μοντέλο του κόσμου. Τα ερωτήματα που τίθενται αφορούν κυρίως ποιητικές και αισθητικές νόρμες. Αντιστοίχως, το νόημα (KOMMUNIKATE) που θα παράγει το υποκείμενο από το λογοτεχνικό κείμενο(TEXT) είναι πλήρως στα χέρια του αναγνώστη.

Αυτές οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει στο σύστημα της LITERATURE εξηγούνται, κατά τον Schmidt, αν λάβουμε υπόψιν δύο συμβάσεις, οι οποίες εισάγονται και αποτυπώνονται από τον ίδιο ως αισθητική σύμβαση (aesthetic convention) και πολυλειτουργική σύμβαση (polyvalence convention). Προτού αναλυθούν οι παραπάνω όροι, οφείλουμε να διευκρινίσουμε τι εννοεί ο Schmidt με τον όρο σύμβαση. Η σύμβαση, C,

εκτέλεσης μιας δράσης A, υφίσταται σε μια κοινωνία S, μόνο εφόσον τα μέλη της κοινωνίας έχουν ως συνήθεια ή παράδοση ή κοινή συμφωνία να εκτελούν την A σε μια κατάσταση α. Αυτό συνεπάγεται ότι κάθε μέλος της κοινωνίας S αναμένει ότι τα υπόλοιπα μέλη της αλλά και το ίδιο θα δράσουν A σε μια κατάσταση α και πράγματι αυτό είναι που συμβαίνει ως επί το πλείστον.

Επανερχόμενοι στις δύο καίριες συμβάσεις που συναντάμε στο σύστημα της LITERATURE, η αισθητική σύμβαση προκύπτει μέσω της πραγματοποίησης αισθητικών KOMMUNIKATE από λογοτεχνικά κείμενα (TEXTS). Για να πραγματοποιήσει αισθητική KOMMUNIKAT, ο συμμετέχων, εν προκειμένω, ο αναγνώστης, πρέπει, αρχικώς, να υποβαθμίσει τη σύμβαση γεγονότων, δηλαδή εκείνη που χρησιμοποιείται προκειμένου τα κείμενα (TEXTS), ως επικοινωνιακά αντικείμενα, να ανταποκρίνονται στο μοντέλο της πραγματικότητας που είναι κοινωνικά αποδεκτό, ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να διαχωρίσει ποιο ισχυρισμοί, δηλώσεις του κειμένου είναι «αληθινός» και ποιοι όχι. Εν συνεχεία, πρέπει να κατευθύνει τον εαυτό του σε σχετικές με την αισθητική κατηγορίες, απορρίπτοντας κριτήρια σωστού και λάθους και διευρύνοντας το πεδίο δράσης του. Επιπλέον, πρέπει να αντιληφθεί και να ακολουθήσει σήματα (signals), που έχουν δημιουργηθεί με σκοπό να οριστούν οι επικοινωνιακές δράσεις στο σύστημα της λογοτεχνίας(LITERATURE). Τέλος, πρέπει να λάβει υπόψιν ότι στο σύστημα της LITERATURE μπορεί να επιλέξει το πλαίσιο αναφοράς του κειμένου, χωρίς να περιορίζεται στο ορθό μοντέλο του κόσμου- της πραγματικότητας.

Η πολυλειτουργική σύμβαση ορίζει ότι οι παραγωγοί κειμένου δεν δεσμεύονται από μια μονολειτουργική σύμβαση. Πιο συγκεκριμένα, οι παραγωγοί κειμένου(TEXT) δεν αναμένεται να διαμορφώσουν κείμενα που θα διατηρούν σταθερή την KOMMUNIKATE (νόημα) τους ανεξαρτήτως του αναγνώστη και της εποχής που θα αναγνωστούν και οι δέκτες κειμένου(TEXT) δεν θα περιοριστούν στη κατασκευή ενός μόνο KOMMUNIKAT από το κείμενο που θα προσλάβουν. Αυτό συνεπάγεται ότι οι αποδέκτες κειμένου είναι ελεύθεροι να παράγουν ποικίλα νοήματα (KOMMUNIKATE) από το ίδιο κείμενο. Επιπλέον, η αισθητική KOMMUNIKATE αξιολογείται ως η βέλτιστη για την πρόσληψη ενός κειμένου- η αιτία αυτής της αξιολόγησης διαφέρει από συμμετέχοντα σε συμμετέχοντα). Τέλος, οι μεσολαβητές των κειμένων και οι μετα-επεξεργαστές τους οφείλουν να δρουν σε συμφωνία με τις θέσεις της πολυλειτουργικής σύμβασης, που προαναφέρθηκαν. Αυτές οι δύο συμβάσεις καθιστούν το σύστημα LITERATURE ως τομέας κοινωνικής δράσης στον οποίο κατασκευάζονται εμπειρίες και γνώση.

Η κατασκευή της πραγματικότητας στη μυθοπλασία

Η πραγματικότητα, με την έννοια της κοινωνικά αποδεκτής πραγματικότητας που προκύπτει από το ορθό μοντέλο του κόσμου, όπως και το σύστημα της λογοτεχνίας διέπονται από κανόνες και συμβάσεις που καθορίζουν τον τρόπο που θα αλληλεπιδράσουν οι συμμετέχοντες και τα νοήματα που θα κατασκευάσουν. Σε αυτό το σημείο, ο Schmidt, υιοθετεί την αγγλοσαξονική πρακτική της ταύτισης της λογοτεχνίας με τη μυθοπλασία. Με αυτόν τον τρόπο, δύναται να αναζητήσει τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται η πραγματικότητα στη λογοτεχνία και κατ' επέκταση στη μυθοπλασία. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι αναμενόμενο των όσων ειπώθηκαν. Δεδομένου ότι η πραγματικότητα αποτελεί μια κατασκευή η οποία στηρίζεται σε κανόνες και συμβάσεις, ο Schmidt επισημαίνει ότι οι στρατηγικές κατασκευής της πραγματικότητας στη «μη μυθοπλασία» δεν διαφέρουν από εκείνες που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή της πραγματικότητας στη «μυθοπλασία». Οι στρατηγικές αυτές είναι γλωσσικές και υφολογικές. Και στις δυο περιπτώσεις, πρόκειται για κατασκευή του KOMMUNIKAT, η οποία είναι βιολογικά και κοινωνικά καθορισμένη. Οι μηχανισμοί που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή του KOMMUNIKAT

ποικίλλουν. Το σύστημα της LITERATURE επιτρέπει κάθε δυνατή γνωστική διαδικασία που παράγει νοηματικές κατασκευές μέσω της γλώσσας.

Στο σύστημα της λογοτεχνίας, οι δύο καίριες συμβάσεις, η αισθητική και η πολυλειτουργική, καθιστούν όλα τα ερωτήματα σχετικά με το πραγματικό και το μυθοπλαστικό στη διακριτική ευχέρεια του συμμετέχοντος. Ωστόσο, ο συμμετέχων ως μέλος της κοινωνίας και αποδέκτης του εδραιωμένου κοινωνικά μοντέλου του κόσμου, δεν μπορεί να κατασκευάσει νόημα και εν συνεχεία πραγματικότητα εντελώς αποδεσμευμένη από το ορθό μοντέλο του κόσμου. Μπορεί, ωστόσο, να αποφασίσει αν θα αναστείλει ή όχι τις σημασιολογικές νόρμες του πραγματικού, του αληθινού, καθώς η αισθητική σύμβαση στο σύστημα της λογοτεχνίας του το επιτρέπει. Αντίθετα, για την κατασκευή πραγματικότητας εκτός του συστήματος της λογοτεχνίας-της μυθοπλασίας- το υποκείμενο χρησιμοποιεί κοινωνικοποιημένους μηχανισμούς άμεσα συνδεδεμένους με τις κοινωνικά καθιερωμένες συμβάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Φαντασιακό, συμβολικό και πραγματικό

Από ψυχαναλυτική σκοπιά, η πραγματικότητα προκύπτει ως προϊόν φαντασιακοσυμβολικών διαδικασιών. Στο επίκεντρο της λακανικής ψυχανάλυσης συναντάμε το τριμερές σχήμα του φαντασιακού, του συμβολικού και του πραγματικού. Η ανάλυση των προαναφερθέντων όρων θα μας οδηγήσει να επιχειρηματολογήσουμε περαιτέρω υπέρ της αρχική μας θέσης περί πραγματικότητας.

Το φαντασιακό και το στάδιο του καθρέφτη

Το φαντασιακό, όρος που εισήχθη για πρώτη φορά το 1936, είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη δυαδική σχέση του εγώ με την κατοπτρική εικόνα που εγκαθιδρύεται στο στάδιο του καθρέφτη. Για να γίνει κατανοητός ο όρος, οφείλουμε να περιγράψουμε το στάδιο του καθρέφτη κατά το οποίο λαμβάνει χώρα η συγκρότηση του εγώ.

Στο στάδιο του καθρέφτη(μεταξύ έξι και δεκαοκτώ μηνών) το βρέφος αναγνωρίζει για πρώτη φορά το είδωλό του στο καθρέφτη. Η εν λόγω αναγνώριση γίνεται αντιληπτή μέσω του Aha-Erlebnis, δηλαδή της Εμπειρίας του Αχά, της έκπληξης, που φανερώνεται από την έκφραση στο πρόσωπο του βρέφους. Μέσω αυτής της αντανάκλασης το βρέφος βλέπει τον εαυτό του ως όλον, ως ακέραια μονάδα για πρώτη φορά. Πρόκειται για ένα ναρκισσιστικό στάδιο κατά το οποίο, το βρέφος εισέρχεται σε μια κατάσταση παρατήρησης του κινούμενου ειδώλου του εαυτού του, εικόνα που το σαγηνεύει, και του περιβάλλοντος που απεικονίζονται στον καθρέφτη, ενώ ταυτοχρόνως καλείται να διαχειριστεί τη σχέση αυτού του εικονικού συμπλέγματος με την πραγματικότητα που αναδιπλασιάζεται. Στο εν λόγω στάδιο, εμφανίζονται για πρώτη φορά στο υποκείμενο ο ναρκισσισμός, η επιθετικότητα και η αμφιθυμία.

Η ταύτιση- ως ψυχαναλυτικός όρος αποτελεί τη μεταμόρφωση που επέρχεται στο υποκείμενο όταν επωμίζεται μια εικόνα- του υποκειμένου, του βρέφους, με το είδωλό του αποτελεί μια θριαμβευτική στιγμή καθώς δημιουργείται η ψευδαίσθηση ενός φαντασιακού ελέγχου. Αυτή η πρώτη αίσθηση ταυτότητας λαμβάνει χώρα έξω από το εγώ και κατασκευάζεται ως ολότητα στη φαντασία. Ο Λακάν επισημαίνει ότι η συνολική μορφή του σώματός του βρέφους «δεν του δίδεται παρά μόνο ως Gestalt, δηλαδή μέσω μιας εξωτερικότητας όπου ναι μεν αυτή η μορφή είναι πιο διαμορφωτική παρά διαμορφωμένη, αλλά όμως, και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό, του εμφανίζεται ως ανάγλυφο παράστημα που την καθλώνει και σε μια συμμετρία που την αντιστρέφει, σε αντίθεση με τις παραχώδεις κινήσεις που νιώθει το παιδί ότι το διακατέχουν». ¹⁷ Ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται η εν λόγω Gestalt(ολότητα)- στο περιοριστικό, πλαισιωμένο δισδιάστατο επίπεδο του καθρέφτη, ανεστραμμένη- αποκαλύπτει ότι το εγώ και ο μικρός άλλος «συνιστούν τόπους ριζικής αλλοτρίωσης».

---

¹⁷ Evans, Dylan(1996). *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*. Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε., Αθήνα (σελ.302)

Εδώ, εγκαθιδρύεται μια πρωταρχική δυαδική φαντασιακή σχέση μεταξύ του εγώ και του ομοίου - κατοπτρικής εικόνας, το οποίο ο Λακάν επονόμασε μικρό άλλο (α-α'). Ο μικρός άλλος είναι μια αντανάκλαση, μια προβολή του εγώ (του υποκειμένου). Η εικόνα του εαυτού αποτελείται ταυτοχρόνως από τον εαυτό και τον «μικρό άλλο» (α'). Ο Λακάν διακρίνει το υποκείμενο από το εγώ, καθώς το τελευταίο σχηματίζεται με την ταύτιση του με την κατοπτρική εικόνα κατά τη διάρκεια του σταδίου του καθρέφτη. Το *i(a)* συμβολίζει την κατοπτρική εικόνα, δηλαδή το είδωλο του υποκειμένου στον καθρέφτη.

Η χρήση του αρχαίου όρου *imago* (εικόνα στα λατινικά) συνοψίζει τη διαδικασία μεταμόρφωσης που επέρχεται στο υποκείμενο όταν επωμίζεται την εικόνα του ομοίου του στον καθρέφτη (αυτό που επονομάζει ταύτιση ή ψυχανάλυση). Στην ψυχαναλυτική θεωρία ο όρος *imago* εισήχθη από τον Jung. Ετυμολογικά ο όρος προέρχεται από τον όρο *image* (εικόνα) και αφορά στον υποκειμενικό χαρακτήρα της πρόσληψης της εικόνας. Συγκεκριμένα, ο όρος αναφέρεται στην οπτική αναπαράσταση συνοδευόμενη από συναισθήματα. Στο Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης επισημαίνεται ότι οι *imago* “δεν αποτελούν προϊόν μιας καθαρά προσωπικής εμπειρίας, αλλά καθολικά πρωτότυπα που μπορούν να «πραγματωθούν» στο ψυχισμό του καθενός”. *Imago* αποτελούν οι εικόνες άλλων υποκειμένων. Ο Jung διακρίνει τρεις μορφές του *Imago*, τη μητρική, την πατρική και την αδερφική *imago*. Οι *imago* λειτουργούν ως στερεότυπα υπό το πρίσμα των οποίων το υποκείμενο συσχετίζεται με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Εδώ, θα μπορούσαμε να πούμε πως πρόκειται για μια γνωστική κατασκευή, η οποία, όπως και οι KOMMUNIKATE, ενώ εξαρτάται από τη δομή, τη συμπεριφορά και την εμπειρία του υποκειμένου δεν μπορεί παρά να ακολουθεί στερεότυπα της κοινωνίας.

Σύμφωνα με τον Λακάν οι *imago*, ακόμα και εκείνες που δημιουργούν μια ‘ικανοποιητική’ αίσθηση ολότητας, όπως η κατοπτρική εικόνα, αποτελούν αυταπάτες με εμφανώς αρνητικά επακόλουθα. Η *imago* της κατοπτρικής εικόνας του εαυτού, του ομοίου, κατά το στάδιο του καθρέφτη, όπως προαναφέρθηκε, συνεπάγεται την υποκειμενική αλλοτρίωση. Η ταύτιση του βρέφους με την κατοπτρική εικόνα και η δημιουργία του διπλού «εγώ- ο άλλος», όπου ταυτοχρόνως «εγώ είμαι ο άλλος» είναι πιθανόν να οδηγήσει και σε μια συγκρουσιακή σχέση, αντιπαλότητας «εγώ ή ο άλλος». Λογικά αναμενόμενο επακόλουθο είναι να προκληθεί μια λανθάνουσα επιθετικότητα.

Ο Λακάν σημειώνει ότι η συγκρότηση του εγώ κατά το στάδιο του καθρέφτη αποκαλύπτει έναν λιβιδινικό δυναμισμό. Ο παρατήρηση του κινούμενου ειδώλου, του ομοίου από το βρέφος έχει ερωτικό χαρακτήρα. Στη βιολογία ο όρος *imago* αναφέρεται στο τελευταίο στάδιο μεταμόρφωσης των εντόμων, το στάδιο του ενήλικα και συσχετίζεται άμεσα με την σεξουαλική ωρίμανση. Για να υποστηρίξει τη θέση του ο Λακάν αναφέρει το ακόλουθο βιολογικό πείραμα. Έχοντας γνώση ότι η ωρίμανση των γονάδων-ωοθηκών ενός θηλυκού περιστεριού προϋποθέτει τη θέαση ενός ομοίου του είδους του, παρατηρήθηκε ότι το ίδιο αποτέλεσμα προκύπτει όταν το περιστέρι έρθει σε επαφή με το είδωλό του στον καθρέφτη. Συνεπώς, η *imago* της κατοπτρικής εικόνας του εαυτού, πέραν της επιθετικότητας, προκαλεί και τη ναρκισσιστική λίμπιντο.

Η ταύτιση που το υποκείμενο επωμίζεται την εικόνα του ίδιου του εαυτού του, ανήκει σε μια τάξη ομοιομορφικής ταύτισης και είναι διαμορφωτική. Επιπρόσθετα, λειτουργεί ως μια πρωταρχική λιβιδινική αφύπνιση καθώς το υποκείμενο αισθάνεται ερωτική έλξη προς την κατοπτρική εικόνα. Πέραν της ομοιομορφικής ταύτισης, μας ενδιαφέρει εξίσου και η ετερομορφική ταύτιση, μέσω του μιμητισμού- του Άλλου ή του περιβάλλοντος;- , καθώς τίθεται το ζήτημα τη σύλληψης του χώρου και της επίδρασης αυτής στο υποκείμενο. Συνεπώς, στο στάδιο του καθρέφτη πέραν της συγκρότησης ενός ιδανικού εγώ, εδραιώνεται και μια σχέση μεταξύ του ζώντα οργανισμού και της πραγματικότητάς του- του *Innenwelt* (εσωτερικός κόσμος) με το *Umwelt* (περιβάλλον) και αντιστοίχως θεωρούμε ότι διαμορφώνεται και μια σχέση μεταξύ του ζωντανού συστήματος σαν σύστημα και του ζωντανού συστήματος σαν παρατηρητή.

Ωστόσο, προκύπτει μια δυσαρμονία με την πραγματικότητά του και μια έκδηλη δυσφορία στο υποκείμενο καθώς η κατοπτρική του εικόνα του, η οποία γίνεται αντιληπτή ως όλον, έρχεται σε αντίθεση με τον ελλιπή κινητικό συντονισμό του σώματός του, γεγονός που επιβεβαιώνει την «ιδιαιτέρη πρωιμότητα της γέννησης στον άνθρωπο. Συνεπώς, δημιουργείται μια αίσθηση κατακερματισμού του σώματος που προκαλεί άγχος. Ο Λακάν την επονομάζει *image* του κομματιασμένου σώματος. Η εικόνα αυτού του διαμελισμένου σώματος παραμένει στην ανθρώπινη φαντασία και επανεμφανίζεται συχνά, με τη μορφή ενός ανατομικού ομοιώματος- όπως ασύνδετα μέλη του σώματος-, στα όνειρα. Τις εικόνες αυτές τις χαρακτήριζε ο Λακάν ως «φαντάσματα του κατακερματισμένου σώματος».

Καταλήγοντας, αυτή η πρωταρχική μορφή του εγώ κατασκευάζεται μέσω της εσωτερίκευσης της εξωτερικής εικόνας του ειδώλου. Αυτή η μορφή που σύμφωνα με τον Λακάν οφείλει να οριστεί ως ιδανικό-ιδεώδες εγώ (*je-ideal*), *Ideal Ich* κατά τον Φρόιντ είναι αποκύημα μιας φαντασιακής προβολής και προκύπτει από την πρωταρχική ταύτιση του υποκειμένου κατά το στάδιο του καθρέφτη. Η ταύτιση αυτή θα αποτελέσει φύτρα δευτερογενών ταυτίσεων. Στο Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης γράφει χαρακτηριστικά: «Πρόκειται για μια υπόσχεση μελλοντικής σύνθεσης προς την οποία τείνει το εγώ, για την αυταπάτη ενότητας πάνω στην οποία οικοδομείται».¹⁸ Εν κατακλείδι, το βρέφος κατασκευάζει μια αλλοτριωτική ταυτότητα, ένα ιδανικό, πρωταρχικό εγώ, το οποίο κινείται στα πλαίσια της φαντασιακής τάξης, εντός μιας μυθοπλαστικής κατεύθυνσης και πρόκειται να σημαδεύσει το σύνολο της πνευματικής του ανάπτυξης. Τέλος, στο στάδιο του καθρέφτη, μέσω της ταύτισης του υποκειμένου με το είδωλό του, δομείται η σχέση του με τον κόσμο και τους άλλους. Ειδικότερα, το στάδιο του καθρέφτη οδηγεί στη «μεταστροφή του κατοπτρικού εγώ σε κοινωνικό εγώ»¹⁹. Σε αυτό συμβάλλει ο μεγάλος Άλλος κατά Λακάν, συνήθως ο γονεϊκός Άλλος που εισάγει το βρέφος στη συμβολική τάξη.

Έχοντας αναλύσει εκτενώς το στάδιο του καθρέφτη, δυνάμεθα να ορίσουμε το φαντασιακό. Θεμέλιο της φαντασιακής τάξης αποτελεί η συγκρότηση του εγώ κατά το στάδιο του καθρέφτη, όπως περιεγράφηκε παραπάνω. Η ταύτιση του υποκειμένου με τον όμοιο-την κατοπτρική εικόνα, η αλλοτριωτική φύση του εγώ, ο ναρκισσισμός, η αμφιθυμία που ενέχει τόσο τον ερωτισμό όσο και την επιθετικότητα αποτελούν όλα χαρακτηριστικά της τάξης του φαντασιακού. «Το φαντασιακό είναι η τάξη των επιφανειακών φαινομένων που απατούν, των αντιληπτών φαινομένων που κρύβουν μια λανθάνουσα δομή»²⁰. Η σαγηνευτική δύναμη του φαντασιακού που προκύπτει από τη θέαση της κατοπτρικής εικόνας που αποπλανεί το υποκείμενο ενώ ταυτοχρόνως το καθλώνει και το αιχμαλωτίζει, προκαλώντας την αμφιθυμία.

Παρ' όλο που η φαντασιακή τάξη συνδέεται στενά με ηθολογία²¹ και την ψυχολογία των ζώων, δεν ταυτίζεται με την τελευταία, καθώς στα ανθρώπινα όντα δομείται από το συμβολικό. Αυτολεξεί ο Λακάν επισημαίνει ότι:«

Στον άνθρωπο η φαντασιακή σχέση έχει αποκλίνει [από το πεδίο της φύσης].

Ο φαντασιακός χώρος κατά το στάδιο του καθρέφτη δομείται συμβολικά. Επιπλέον, η γλώσσα απαρτίζεται από συμβολικά και φαντασιακά στοιχεία. Το σημεινόμενο συνιστά μέρος της φαντασιακής τάξης ενώ το σημαίνον είναι η βάση της συμβολικής τάξης. Η γλωσσική διάσταση του φαντασιακού, αποδίδεται ξεκάθαρα στο σχήμα L του Λακάν.

¹⁸ Evans, Dylan(1996). *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*. Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε., Αθήνα (σελ.153)

¹⁹ Lacan, Jaques (1996). *Το στάδιο του καθρέφτη ως διαμόρφωτης της λειτουργίας του εγώ όπως μας αποκαλύπτεται στην ψυχαναλυτική εμπειρία*. Εκδόσεις Seuil, Παρίσι (σελ.19)

²⁰ Evans, Dylan(1996). *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*. Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε., Αθήνα (σελ.303)

²¹ Η ηθολογία είναι ο κλάδος της ζωολογίας που μελετά τη συμπεριφορά των ζώων.

Ο Λακάν εμφανίζεται καχύποπτος ως προς το κατά πόσον το φαντασιακό μπορεί να αποτελέσει γνωστικό εργαλείο, διότι, όπως προαναφέρθηκε, είναι άμεσα συνυφασμένο με το απατηλό. Τοποθετείται, λοιπόν, υπέρ του ορθολογισμού αντί του εμπειρισμού, επιμένοντας στην υπεροχή της καθαρής νόησης προκειμένου να οδηγηθούμε στη γνώση. Συνεπακόλουθο αυτής του της θέσης -ως προς την απόκτηση της γνώσης- είναι η χρήση τοπολογικών σχημάτων, τα οποία δεν αναπαριστώνται φαντασιακά. Επιπρόσθετα, αντιμάχεται τις ψυχαναλυτικές σχολές που ανάγουν την ψυχανάλυση στη φαντασιακή τάξη και επιδιώκουν την ταύτιση του ψυχαναλυόμενου με τον ψυχαναλυτή, διαμορφώνοντας μια δυαδική σχέση ταύτισης- αντίστοιχη αυτής του υποκειμένου με την κατοπτρική εικόνα, το είδωλο του- καθώς υποστηρίζει ότι ο ψυχαναλυόμενος οδηγείται στην αύξηση της ήδη υπάρχουσας αλλοτρίωσης του, που προήλθε κατά τον διχασμό του σε «εγώ» και «άλλο» στο στάδιο του καθρέφτη. Η ψυχανάλυση, κατά Λακάν, οφείλει να 'απαλλάξει' το υποκείμενο από τις καθηλώσεις του φαντασιακού, για να είναι επιτυχής, και ο μόνος τρόπος για να γίνει κάτι τέτοιο εφικτό είναι η χρήση από μέρους της του συμβολικού, μετατρέποντας τις εικόνες σε λέξεις. «Το φαντασιακό είναι δυνατόν να αποκωδικοποιηθεί μόνο αν αποδοθεί με σύμβολα»²² σημειώνει ο Λακάν.

Το συμβολικό

Εν προκειμένω, το συμβολικό ως ουσιαστικό και ως μια από τις τρεις τάξεις που βρίσκονται στο επίκεντρο της λακανικής ψυχανάλυσης άρχισε να δομείται το 1953. Ο Λακάν αναγνωρίζει τη συμβολή του Claude Levi-Strauss στη διαμόρφωση του συμβολικού. Στο ανθρωπολογικό έργο του Levi-Strauss συναντάται για πρώτη φορά η φράση «συμβολική λειτουργία» καθώς και η ιδέα της δόμησης του κοινωνικού κόσμου από συγκεκριμένους νόμους που διέπουν τις «σχέσεις συγγένειας και της ανταλλαγής δώρων». Ενστερνιζόμενος την εν λόγω ιδέα, ο Λακάν εντοπίζει την πιο βασική μορφή ανταλλαγής στην επικοινωνία. Το συμβολικό, σχηματίζεται ως μια γλωσσική διάσταση άρρηκτα συνδεδεμένη με τις έννοιες του νόμου και της δομής. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η γλώσσα ενέχει και φαντασιακές και πραγματικές διαστάσεις πέραν της συμβολικής. Η συμβολική διάστασή της είναι εκείνη του σημαίνοντος²³, το οποίο διαμορφώνεται μέσω της συνεχούς διάκρισης- αναδεικνύοντας τις διαφορές του ενός στοιχείου από το άλλο.

Στο φαντασιακό έγινε αναφορά στον μικρό «άλλο» ως μια προβολή του υποκειμένου- του εαυτού, η οποία αποτελεί μέρος της δυαδικής σχέσης του εγώ. Στη συμβολική τάξη συναντάται ο μεγάλος «Άλλος», ο οποίος λειτουργεί ως ετερότητα σχηματίζοντας μια τριαδική δομή που περιλαμβάνει τον ίδιο και τη δυαδική σχέση του εγώ. Ο ρόλος του είναι εκείνος του διαμεσολαβητή που εισάγει το υποκείμενο στη συμβολική τάξη. Η συμβολική τάξη εμφανίζεται πλήρως αυτόνομη, ως μια ολότητα που υφίσταται ανεξάρτητα από τις άλλες δύο τάξεις, της φαντασιακής και της πραγματικής. Δεν έπεται του φαντασιακού, ούτε προκύπτει μέσω κάποιας συνεχούς μετάβασης από το προαναφερθέν. Επιπρόσθετα, δεν έχει ρίζες στο πραγματικό, δηλαδή σε κάτι δεδομένο a priori. Ο Λακάν την περιγράφει ως ένα σύμπαν, το οποίο βρισκόταν πάντοτε εκεί καθώς «είναι απολύτως αδύνατον να υποθέσουμε τι προηγήθηκε χωρίς να χρησιμοποιήσουμε σύμβολα. Τέλος, από την έννοια του συμβολικού, κατά τον Λακάν, απουσιάζει κάποιου είδους σταθερή σχέση μεταξύ του σημαίνοντος και του σημαίνοντος²⁴»

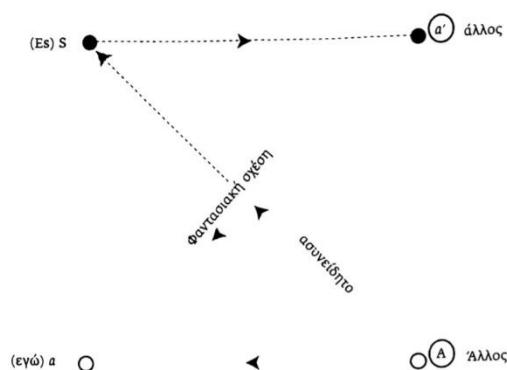
²² Evans, Dylan(1996). *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*. Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε., Αθήνα (σελ.304)

²³ Ο Saussure ήταν ο πρώτος που επισήμανε την έννοια «σημείο». Κάθε σημείο αποτελείται από ένα «σημαίνον» (signifier), δηλαδή αυτό που ονομάζει ή παραπέμπει και ένα «σημαινόμενο» (signified), δηλαδή το νόημα που αναπαριστά.

²⁴ Evans, Dylan(1996). *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*. Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε., Αθήνα (σελ.251)

Το σχήμα L

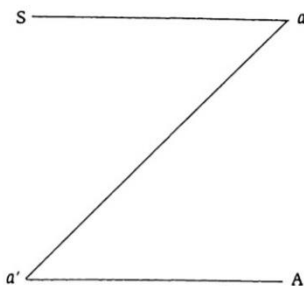
Τα σχήματα στο έργο του Λακάν αποτελούν μια πρώτη προσέγγιση του πεδίου της τοπολογίας. Η χρήση τους κάνει πιο εφικτή την κατανόηση της ψυχαναλυτικής του θεωρίας. Τα σχήματα σχηματίζονται από την ένωση σημείων, που αντιπροσωπεύουν σύμβολα της λακανικής άλγεβρας, ενώ τα βέλη που συνδέουν τα εν λόγω σημεία δηλώνουν τις δομικές σχέσεις μεταξύ τους.

Εικόνα 1 Σχήμα L

Πηγή: Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης

Το σχήμα L, που πήρε την ονομασία του λόγω της ομοιότητά του με το ελληνικό κεφαλαίο γράμμα λάμδα, αποτελεί το πρώτο σχήμα που εισήγαγε ο Λακάν και καταλαμβάνει καίρια θέση στο έργο του. Στην πορεία θα αντικατασταθεί με μια πιο απλουστευμένη μορφή, όπως φαίνεται στην εικόνα δύο. Το σχήμα L αποτελεί ένα διάγραμμα, μια οπτικοποίηση της συμβολικής σχέσης ανάμεσα στον – μεγάλο- Άλλο και το υποκείμενο. Όπως φανερώνεται από το σχήμα, σ' αυτή τη διυποκειμενική σχέση και συνεπακόλουθα στην επικοινωνία μεταξύ των δυο, στέκεται εμπόδιο ο φαντασιακός άξονας της δυαδικής σχέσης του εγώ με την κατοπτική του εικόνα. Στο αρχικό σχήμα (εικ.1) καταδεικνύεται ότι ο λόγος του Άλλου περνά μέσα από τον φαντασιακό άξονα και φτάνει στο υποκείμενο αλλοιωμένος. Οπτικά αυτό αποδίδεται με τη χρήση της διακεκομμένης γραμμής και των βελών που διαγράφουν μια πορεία από τον Άλλο (A) προς τη φαντασιακή σχέση (Es)S του υποκειμένου, του εγώ με τον μικρό άλλο(α') και επιστρέφουν με αντεστραμμένη μορφή στο υποκείμενο, εγώ (α). Μέσω του σχήματος L, αποσαφηνίζεται η σχέση μεταξύ φαντασιακού και συμβολικού.

Εικόνα 2 Σχήμα L- απλουστευμένη μορφή
Πηγή: Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης

Το πραγματικό

Από τις τρεις τάξεις της λακανικής ψυχανάλυσης, το πραγματικό αποτελεί εκείνη με τις περισσότερες μεταβολές στη χρήση και τη σημασία του καθώς και τον μεγαλύτερο βαθμό απροσδιοριστίας.

Σε ένα πρώιμο στάδιό του, ο όρος του πραγματικού, σύμφωνα με τον Λακάν, διαχωρίζεται από το «αληθινό» και εντοπίζεται στο επίπεδο του είναι, αντιπαρatiθέμενος στο πεδίο της εικόνας και του «φαίνεσθαι». Για πάνω από μια δεκαετία, ο όρος λησμονείται από τον Λακάν και επανεμφανίζεται με τη σημασία που του δίδεται από τον Hegel, δηλαδή πως «ό,τι είναι πραγματικό είναι και ορθολογικό» και αντιστρόφως. Τρία χρόνια αργότερα, το 1953, ο όρος θα διαμορφωθεί ως μια από τις θεμελιακές τάξεις, πάνω στις οποίες δομείται η λακανική ψυχανάλυση. Ο Λακάν επισημαίνει ότι σε αντίθεση με το συμβολικό, το οποίο συγκροτείται από διακριτά, διαφοροποιημένα στοιχεία, τα επονομαζόμενα σημαίνοντα, το πραγματικό είναι συνεχές, αδιαφοροποίητο και αδιαίρετο. Όντας εκτός της γλώσσας και παραμένοντας μη ενσωματωμένο στη συμβολοποίηση, το πραγματικό είναι αδύνατον να συλληφθεί εννοιολογικά και κατά συνέπεια να επικοινωνηθεί. Ο Λακάν το περιγράφει ως: «εκείνο που αντιστέκεται στη συμβολοποίηση απολύτως» ή ως «το πεδίο εκείνου που υπάρχει εκτός της συμβολοποίησης» ή τέλος ως «το αδύνατο». Αυτή η μη δυνατότητα προσέγγισης και κατάκτησης του, είτε συμβολικά είτε φαντασιακά, είναι που το καθιστά τραυματικό.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Λακάν, το πραγματικό παραπέμπει στην ύλη και στο σώμα και συνδέεται με τον χώρο της Βιολογίας. Επί παραδείγματι, ο πραγματικός πατέρας είναι ο βιολογικός πατέρας και ο πραγματικός φαλλός είναι το ανδρικό γεννητικό όργανο, χωρίς τις φαντασιακές και συμβολικές του λειτουργίες.

Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί εδώ, ότι ο Λακάν με τον όρο πραγματικό δεν αναφέρεται σε μια εξωτερική, ανεξάρτητη, αντικειμενική πραγματικότητα. Το πραγματικό δεν υφίσταται μόνο εκτός αλλά και εντός (εκ-σωτερικότητα-*extimite*)- ψευδαισθήσεις και τραυματικά όνειρα. Ο Freud στην προσπάθειά του να διακρίνει την εσωτερική από την εξωτερική πραγματικότητα, εισήγαγε την έννοια της ψυχικής πραγματικότητας, ως αντίθετης της υλικής πραγματικότητας. Επιπλέον, έκανε χρήση δύο διαφορετικών γερμανικών όρων, των *Wirklichkeit* και *Realität* προκειμένου να διακρίνει τα δύο αυτά είδη πραγματικοτήτων.

Ο Λακάν όμως, υποστήριξε ότι η έννοια της πραγματικότητας δεν είναι επαρκής για να αποδώσει αυτή τη διαφοροποίηση. Η πραγματική τάξη στον Λακάν έρχεται σε αντιπαράθεση με την πραγματικότητα, καθώς το πραγματικό είναι δεν μπορεί να ενσωματωθεί σε κάποια από τις άλλες δύο τάξεις, ενώ η πραγματικότητα

συμπορεύεται με υποκειμενικές αναπαραστάσεις που συνιστούν φαντασιοσυμβολικά προϊόντα. Συγκεκριμένα, ο Λακάν ορίζει την πραγματικότητα ως «την γκριμάτσα του πραγματικού»²⁵ Αφού το πραγματικό δεν εντοπίζεται σε καμία από τις άλλες δύο τάξεις παραμένει ένας άγνωστος x. Τέλος, το πραγματικό στη λακανική ψυχανάλυση διατηρεί τη σημασία που του δόθηκε από τον Hegel-«ό,τι είναι πραγματικό είναι και ορθολογικό», υπονοώντας ότι είναι δυνατή μια λογική προσέγγιση του.

Συνοψίζοντας, η πραγματικότητα με βάση της λακανική ψυχανάλυση αποτελεί μια φαντασιακοσυμβολική κατασκευή. Το φαντασιακό συνδέεται άρρηκτα με τη συγκρότηση του εγώ κατά το στάδιο του καθρέφτη. Η δυαδική σχέση του εγώ με την κατοπτρική εικόνα οδηγεί σε μια πρώτη- αλλοτριωτική- ταυτότητα που ανήκει στη φαντασιακή τάξη. Αυτή η φαντασιακή σχέση του υποκειμένου με τον μικρό άλλο στέκεται ως εμπόδιο σε κάθε διυποκειμενική σχέση, αλλοτριώνοντας την επικοινωνία του με τον Άλλο.

Η φαντασιακή τάξη δομείται από το συμβολικό, το οποίο συνδέεται με τη γλώσσα, τους νόμους και τους κανόνες. Η συμβολική διάσταση σχετίζεται με το σημαίνον. Το συμβολικό είναι εκείνο που μας παραδίδει όλο το σύστημα του κόσμου. Ο άνθρωπος γνωρίζει τα πράγματα επειδή έχει λέξεις και ο αριθμός των πραγμάτων που γνωρίζει αντιστοιχεί στον αριθμό των πραγμάτων που μπορεί να κατονομάσει. Αυτό είναι αναμφίβολο.²⁶ Μέσω του φαντασιακού και το συμβολικού το υποκείμενο παράγει την πραγματικότητά του. Αξίζει να επισημανθεί ότι το πραγματικό δεν ταυτίζεται σε καμία περίπτωση με αυτό που επονομάζουμε πραγματικότητα. Το πραγματικό είναι εκείνο που μας διαφεύγει, εκείνο που μένει εκτός συμβολισμού. Τέλος, το πραγματικό είναι αδύνατον να οριστεί καθώς δεν μπορεί να ενσωματωθεί σε καμία από τις άλλες δύο τάξεις-του φαντασιακού και του συμβολικού- μέσω των οποίων κατασκευάζεται η πραγματικότητα.

---

²⁵ Evans, Dylan(1996). *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*. Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε., Αθήνα (σελ.227)

²⁶ Lacan, Jaques(2005). *Οι ψυχώσεις, Σεμινάριο τρίτο (1955-1956)*. Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα (σελ. 203)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Τέχνη και μυθοπλασία

Η μυθοπλασία στην τέχνη

Η αντίληψη της “πραγματικότητας”, πέραν της κονστρουκτιβιστικής θεωρίας και της ψυχανάλυσης, έχει απασχολήσει εμφανώς και την τέχνη. Ο Bougiaud Nicolas, στο δοκίμιο του *Το ελκτικό υποκείμενο* αναφέρεται στην τέχνη ως εναλλακτική “μονταζιέρα” ή ως “εναλλακτικό πάγκο δοκιμών και επεξεργασίας αυτής της πραγματικότητας”. Εκκινώντας από αυτή τη θέση, στοχεύει στο να καταδείξει τον επισφαλή χαρακτήρα της πραγματικότητας, ο οποίος οφείλεται στο γεγονός ότι η ίδια, όπως αναλύσαμε εκτενώς παραπάνω, αποτελεί μια κατασκευή.

Χρησιμοποιώντας ως υλικά, στοιχεία του συστήματος αναπαραστάσεων που διατρέχει την καθημερινή ζωή και ασκεί εξουσία, όπως επί παραδείγματι λογότυπα, εικόνες που αναπαράγονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κ.ο.κ., μετατρέποντάς τα, επαναπλασιάζοντάς τα και ωθώντας τα να λειτουργήσουν με μη οικείους τρόπους-σε αντίθεση με ό,τι προστάζει το ορθο-κοσμομοντέλο, OWM- οι καλλιτέχνες παράγουν εναλλακτικές πραγματικότητες, επισημαίνοντας έτσι την επισφάλεια και την ευθραυστότητα της -ορθής εικόνας- της “πραγματικότητας”. Μέσω της προαναφερθείσας διαδικασίας προκύπτει η μυθοπλασία ενός κόσμου που λειτουργεί διαφορετικά. Η μυθοπλασία αυτή μάς επιτρέπει να διακρίνουμε τα διαφορετικά κομμάτια που απαρτίζουν αυτό που επονομάζουμε πραγματικότητα.

Σε αυτό το σημείο, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι το μυθοπλαστικό δεν πρέπει να ταυτίζεται με το πλασματικό. Το μυθοπλαστικό για να κατασκευαστεί απαιτείται η φανταστική επένδυση και σύμφωνα με τον Λακάν, η πραγματικότητα συνιστά ένα φαντασιοσυμβολικό προϊόν. Συνεπώς, η μυθοπλασία αποτελεί συστατικό στοιχείο της πραγματικότητας. Στον αντίποδα του μυθοπλαστικού βρίσκεται το πλασματικό, το οποίο αντιτίθεται στην πραγματικότητα από την οποία προέρχεται. Για να γίνει ακόμη πιο σαφής η διαφοροποίηση του μυθοπλαστικού από το πλασματικό, θα αναπτύξουμε συνοπτικά τη λακανική θεωρία της επιθυμίας.

Στο δοκίμιό του *Κλινική Εισαγωγή στη Λακανική Ψυχανάλυση* ο Fink Bruce επισημαίνει ότι η επιθυμία δεν έχει αντικείμενο. Συνήθως, σημειώνει, συγχέουμε το αίτιο της επιθυμίας με το αντικείμενο που το «κατέχει». Ως αίτιο της επιθυμίας ορίζεται εκείνο το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό που κάνει το υποκείμενο να επιθυμεί. Επί παραδείγματι, ο Fink αναφέρεται στην περίπτωση ενός αναλυόμενου, του οποίου η αιτία της επιθυμίας είναι η απόρριψη. Όσο το αντικείμενο της επιθυμίας του τον απορρίπτει, ο αναλυόμενος το επιθυμεί όλο και περισσότερο. Ωστόσο, σε περίπτωση που εκείνο ενδώσει στην επιθυμία του, τότε η τελευταία ατονεί και ο αναλυόμενος χάνει το ενδιαφέρον του.²⁷

Λογικό επακόλουθο αποτελεί το ερώτημα σχετικά με το πως διαμορφώνεται το αίτιο της επιθυμίας. Καίριο ρόλο εδώ κατέχει ο συμβολικός Άλλος, που κατά τη βρεφική ηλικία συνήθως ταυτίζεται με τον γονέα ή τον κηδεμόνα(γονεϊκός Άλλος). Το υποκείμενο μαθαίνει να επιθυμεί με βάση την επιθυμία του Άλλου. Στο

---

²⁷ Να σημειώσουμε εδώ ότι ο όρος που εισήχθη από τον Λακάν για το αίτιο της επιθυμίας είναι «αντικείμενο α»(objet petit a). Συνεπώς, το υποκείμενο επιθυμεί από τη σκοπιά ενός άλλου. Εκείνο που καθιστά επιθυμητό ένα αντικείμενο δεν είναι κάποια εγγενής ποιότητα του πράγματος καθεαυτού, αλλά απλώς το γεγονός ότι επιθυμείται από κάποιον άλλον-δηλαδή πρόκειται για μια επιθυμία που παράγεται κοινωνικά-. Υπάρχει μια διαλεκτική σχέση μεταξύ της επιθυμίας ενός υποκειμένου και των επιθυμιών των άλλων υποκειμένων.

σεμινάριο «Η Μεταβίβαση» ο Λακάν θέτει το ερώτημα, το οποίο αντιμετωπίζει κάθε επιθυμούν υποκείμενο: «Ποιος είναι ο Άλλος και τι θέλει από μένα;». Με άλλα λόγια, η επιθυμία του Άλλου λειτουργεί ως αιτία της δικής μας επιθυμίας. Η καθήλωση του αναλυόμενου σε μια συγκεκριμένη αιτία που πυροδοτεί την επιθυμία του επονομάζεται από τον Λακάν ως «θεμελιακή φαντασίωση». Η εν λόγω φαντασίωση καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο φαντάζεται τον εαυτό του σε σχέση με την αιτία, δηλαδή την επιθυμία του Άλλου.

Συνοψίζοντας, η ερωτική επένδυση προϋποθέτει τη φαντασιακή επένδυση του υποκειμένου. Ωστόσο, το γεγονός ότι το υποκείμενο ερωτεύεται μυθοπλαστικά δεν συνεπάγεται ότι το ίδιο βιώνει ως πλασματικό το συγκεκριμένο συναίσθημα. Εξάλλου, η μυθοπλασία είναι συστατική της εμπειρίας του έρωτα -όπως και της κατασκευής της πραγματικότητας.

Αντιστοίχως, ανατρέχοντας στην ιστορία της τέχνης, ο Bourriaud ανασύρει ως παράδειγμα την περίπτωση του *readymade* (έτοιμο αντικείμενο) του Duchamp. Το έτοιμο αντικείμενο-*ready made*- του Duchamp Marcel είναι μυθοπλαστικό αλλά όχι πλασματικό διότι η ίδια η χειρονομία του να εκθέσει ένα προϊόν μαζικής παραγωγής ως έργο τέχνης αποκαλύπτει μια «πραγματικότητα» της κοινωνικής οργάνωσης, τη φетиχοποίηση των αντικειμένων- αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί φετιχικό χαρακτήρα του εμπορεύματος. Πιο συγκεκριμένα, ο Duchamp με το έτοιμο αντικείμενο στοχεύει στο να υπονομεύσει την μεταφυσική «αύρα»²⁸ του έργου τέχνης και να καταδείξει ότι εν τέλει το τελευταίο αποτελεί άλλο ένα αντικείμενο προς πώληση και όχι, όπως εσφαλμένα θεωρείται από πολλούς, να στρέψει το ενδιαφέρον προς τα ευτελή, καθημερινά αντικείμενα αποδίδοντάς τους το υψηλό καθεστώς του έργου τέχνης.²⁹

Το έτοιμο αντικείμενο ανήκει στην τάξη της μυθοπλασίας. Ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται η μετάβαση στο μυθοπλαστικό καθεστώς είναι μέσω του πλαισίου της αφήγησης. Να σημειωθεί ότι κατά τον Bourriaud το μυθοπλαστικό ή μυθοπλαστικό ταυτίζεται με το καθεστώς της αφήγησης. Ωστόσο, η φύση του *readymade* ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα από την οποία προέρχεται. Ο ίδιος σημειώνει:

Το μυθοπλαστικό υποτιτλίζει την πραγματικότητα, τη μεταγλωττίζει, την ντουμπλάρει, δίχως όμως να την απαλείφει.

Καταλήγοντας, η τέχνη συχνά εξάγει-ή επιλέγει- στοιχεία από το ορθό μοντέλο του κόσμου, από την "πραγματικότητα" και τα εισάγει στο δικό της πλαίσιο με όχημα τη μυθοπλασία-την αφήγηση-, παράγοντας μια εναλλακτική θέση και αντίληψή της και κατά συνέπεια διαφορετικές "πραγματικότητες".

Τέλος, όταν ένα αντικείμενο με όλες τις ψυχολογικές και κοινωνικές του συμπαραδηλώσεις, αποκόπτεται από το πλαίσιο του ορθού μοντέλου του κόσμου- ορθό-κοσμομοντέλο, OWM-, ήτοι της "πραγματικότητας" και επαναπλαισιώνεται εντός "μιας αφηρημένης εννοιολογικής κατηγορίας ονόματι "τέχνη", τότε οτιδήποτε μπορεί να το υποκαταστήσει, αρκεί να βρεθεί ο τρόπος, η μυθοπλασία, για να ενταχθεί σε αυτό το πλαίσιο.

---

²⁸ Η αύρα του σήμερα ταυτίζεται με φетиχοποίηση του αντικείμενου, καθώς οι θρησκευτικοί δομές μετασχηματίζονται σε προϊόντολογικές. Το αυθεντικό/γνήσιο του έργου τέχνης, η αίγλη του, μεταφέρεται στο εμπόρευμα μέσω της υπογραφής του σχεδιαστή. Η λατρευτική αξία επανέρχεται μέσω των διασυνδέσεων της τέχνης, της επωνυμίας και της κατανάλωσης.

²⁹ Δασκαλοθανάσης, Νίκος (2021). Ιστορία της τέχνης 1945-1975, Από τη μοντέρνα στη σύγχρονη τέχνη. Εκδόσεις Futura, Αθήνα (σελ 74)

Η μυθοπλασία στο έργο του Pierre Huyghe

Ο πολυμεσικός Γάλλος εικαστικός Pierre Huyghe συνοψίζει σε μία φράση τη σχέση της μυθοπλασίας με την πραγματικότητα. Σε συνέντευξή του για το περιοδικό *October* σχετικά με το έργο του *A Journey that Wasn't* (2005), υποστηρίζει εμφατικά ότι “η μυθοπλασία είναι ένα μέσο σύλληψης του πραγματικού”. Σαφώς, στη προαναφερθείσα φράση του Huyghe διακρίνουμε εμφανώς τη λακανική θέση σύμφωνα με την οποία η πραγματικότητα δεν υφίσταται δίχως φαντασική επένδυση. Επιπλέον, διακρίνουμε τη σύνδεση της γνωστικής διαδικασίας με την παραγωγή έργου τέχνης. Από τη μία, μέσω της μυθοπλασίας παράγουμε νέα γνώση για το περιβάλλον ή/και για το ορθο-κοσμομοντέλο μέσα στο οποίο διαβιούμε, από την άλλη η μυθοπλασία λειτουργεί ως βάση πάνω στην οποία δομείται ένα έργο. Πιο συγκεκριμένα, η τέχνη μέσω της μυθοπλασίας (επαν-)επεξεργάζεται την πραγματικότητα-ως επί το πλείστον την κοινωνική πραγματικότητα-παράγοντας νέες μορφές-έργα τέχνης-.

Στο εν λόγω έργο, ο Pierre Huyghe οργάνωσε μια ταξιδιωτική αποστολή στην Ανταρκτική, βασιζόμενος σε ένα αφηγηματικό στοιχείο. Η μυθοπλαστική διάσταση του έργου είναι ακριβώς αυτό το στοιχείο, δηλαδή η φήμη ότι κοντά στον Νότιο Πόλο ζει ένας αλμπίνος πιγκουίνος. Ο Huyghe οργανώνει αυτό το ερευνητικό ταξίδι αναζητώντας το πλάσμα που οφείλει, κατά τα λεγόμενα, την πάθησή του στην υπερθέρμανση του πλανήτη.

Ο Bourriaud παραθέτει απόσπασμα από τις σημειώσεις του Segalen Victor³⁰-ενός πολυπράγμονος Γάλλου ναυτικού, γιατρού, εθνογράφου, αρχαιολόγου, συγγραφέα, ποιητή, εξερευνητή, θεωρητικού τέχνης, γλωσσολόγου και λογοτεχνικού κριτικού -όπου γράφει ότι το ταξίδι προσλαμβάνεται από τον ίδιο ως μία γνήσια εμπειρία, όπου επί πραγματικού εδάφους, αντιπαρατίθεται το πραγματικό με το φαντασικό. Αυτή αποτελεί μια από τις αρχές αυτού που ο Segalen επονομάζει εξώτη. Πρόκειται για τον τύπο του ταξιδευτή που επιστρέφει στον εαυτό του αφού πρώτα έρθει σε επαφή με το διαφορετικό. Ο εξώτης διαφοροποιείται από τους σύγχρονους εξερευνητές, που ως σημείο εκκίνησης είχαν το πάθος τους για την περιπέτεια αλλά και από τους ιεραπόστολους που έχουν ως στόχο να διαδώσουν τη διδασκαλία του Χριστιανισμού καθώς και από τους εθνολόγους που σαν ερευνητές παρατηρούν, συλλέγουν και ταξινομούν-διαθέτουν μια επιστημονική μεθοδολογία. Ο Segalen λειτουργεί ως ξένο -αλλά απείρως εύπλαστο- σώμα κατά την επαφή του με ξένους πολιτισμούς. Αντίστοιχα, ο Huyghe στο συγκεκριμένο έργο λειτουργεί ως εξώτης, που κατά την αποστολή του παράγει νέα γνώση και συνάμα δομεί το εικαστικό του έργο. Ο Bourriaud σημειώνει χαρακτηριστικά:

Το φαντασικό, η μυθοπλασία επιτρέπουν εδώ στον Huyghe να διανοίξει ελεύθερους χώρους μέσα στην πραγματική γεωγραφία την οποία διασχίζει.

---

³⁰ Στο δοκίμιο του με τίτλο *Δοκίμιο για τον εξωτισμό*, ο Segalen επιχειρεί να θεωρητικοποιήσει τη σχέση με τον Άλλον. Ο ίδιος συνδέεται με τις ξένες κουλτούρες των τόπων που επισκέπτεται με ιδιαίτερα υψηλή ενσυναίσθηση και με την ελάχιστη δυνατή διαμεσολάβηση από το φίλτρο της δυτικής κουλτούρας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συνοψίζοντας, το αρχικό ερώτημα που τέθηκε σχετικά με το πώς ορίζεται η πραγματικότητα και η μυθοπλασία απαντήθηκε λεπτομερώς. Ειδικότερα, από κονστρουκτιβιστικής σκοπιάς έγινε κατανοητό ότι η πραγματικότητα, είναι μια κατασκευή εντός του γνωστικού τομέα του ζωντανού συστήματος, η οποία καθορίζεται άμεσα από βιολογικό εξοπλισμό του και από τη διαδικασία κοινωνικοποίησής του, κατά την οποία εσωτερικεύονται κανόνες και συμβάσεις της κοινωνίας ή αλλιώς η εκδοχή ενός ορθού μοντέλου του κόσμου. Αντιστοίχως, η πραγματικότητα στην λακανική ψυχανάλυση προκύπτει ως μια φαντασιακοσυμβολική κατασκευή. Σε κάθε περίπτωση η πραγματικότητα αποτελεί μια κατασκευή που χρησιμοποιεί τις ίδιες στρατηγικές με εκείνες που χρησιμοποιούνται στη μυθοπλασία. Ο Schmidt συνοψίζει:

Η πραγματικότητα (με την έννοια των μοντέλων του κόσμου) είναι πάντα μια κατασκευή, είτε στη «μυθοπλασία» είτε στην «πραγματικότητα». Κανένα από αυτά τα κατασκευάσματα δεν υπάρχει πραγματικά, αλλά μερικά από αυτά ταιριάζουν καλύτερα από άλλα, και εκείνα που ταιριάζουν περισσότερο αντιμετωπίζονται ως τυπικά στοιχεία του OWM. (ortho-world-model)

Όσον αφορά τη μυθοπλασία με βάση τη λακανική θεωρία, αυτή ταυτίζεται με το φαντασιακό και εμπεριέχεται στην κατασκευή που ονομάζουμε πραγματικότητα. Στην περίπτωση του κονστρουκτιβισμού και συγκεκριμένα σύμφωνα με τον Schmidt, η μυθοπλασία συναντάται κατά κύριο λόγο στο σύστημα της λογοτεχνίας –ενίοτε οι δύο όροι ταυτίζονται-. Το σύστημα της λογοτεχνίας, σημειώνει ο ίδιος, αποτελεί τη μόνη περίπτωση όπου διαφορετικά μοντέλα του κόσμου εμφανίζονται ως πιθανά ισοδύναμα με το ορθο-κοσμομοντέλο. Οι δύο καίριες συμβάσεις που επιτρέπουν την κατασκευή πραγματικότητας πλήρως αποδεσμευμένης από το ορθο-κοσμομοντέλο είναι η αισθητική και η πολυλειτουργική σύμβαση. Η πρώτη, όπως προαναφέρθηκε, λειτουργεί υποβαθμίζοντας τη σύμβαση γεγονότων- η οποία καθορίζει τι είναι αποδεκτό, «αληθινό» στο πλαίσιο του ορθο-κοσμομοντέλου- και προσανατολίζει τον αναγνώστη σε αισθητικά κριτήρια πρόσληψης του κειμένου. Η δεύτερη αποδεσμεύει τους παραγωγούς κειμένου από μια μονολειτουργική σύμβαση, δηλαδή το νόημα του κειμένου δεν είναι σταθερό και οι αναγνώστες έχουν την πλήρη ελευθερία να παράγουν διαφορετικά νοήματα από το ίδιο κείμενο. Οι δύο αυτές συμβάσεις καθιστούν το σύστημα της λογοτεχνίας ή της μυθοπλασίας, τόπο κοινωνικής δράσης, όπου οι συμμετέχοντες παράγουν νέα γνώση.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι διακρίνουμε αναλογίες ανάμεσα στο σύστημα της τέχνης και εκείνο της λογοτεχνίας. Οι δύο συμβάσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω λειτουργούν εξίσου και στο πλαίσιο της τέχνης. Το ορθο-κοσμομοντέλο δεν αποτελεί το κυρίαρχο μοντέλο στη τέχνη και συχνά προωθούνται εναλλακτικές εκδοχές του ή διαφορετικά μοντέλα. Επιπλέον, τα κριτήρια σωστού-λάθους ή αλήθειας-ψεύδους παραμερίζονται για να πάρουν τη θέση τους αισθητικά κριτήρια. Τέλος, το έργο τέχνης επιδέχεται πολλαπλές, διαφορετικές αναγνώσεις από τον θεατή.

Επιπρόσθετα, θα επιχειρήσουμε μια αντικατάσταση του κειμένου (TEXT) από το έργο τέχνης ως φυσικό αντικείμενο μιας εικαστικής γλώσσας, η οποία διατηρεί το συμβολικό της χαρακτήρα. Για να γίνει εφικτή μια τέτοια συσχέτιση, θα περιορίσουμε το εύρος της τέχνης σε έργα που μπορούν τα δομικά τους στοιχεία να λειτουργήσουν ως σημαίνοντα. Το νόημα (KOMMUNIKAT) που θα παράγει ο θεατής εξαρτάται από τη δομή του, τη συμπεριφορά και την εμπειρία του αλλά και από το βαθμό που ακολουθεί τους κανόνες και τις συμβάσεις του ορθο-κοσμομοντέλου από το οποίο προέρχεται. Αποδεχόμενος τις δύο συμβάσεις, την αισθητική και τη πολυλειτουργική, ο θεατής θα αποδεσμευθεί σε ένα μεγάλο βαθμό από τις τυποποιημένες

KOMMUNIKATE (νοήματα). Επιπρόσθετα, η επικοινωνιακή αλληλεπίδραση αφορά πλέον τον καλλιτέχνη και κατ' επέκταση το έργο τέχνης ως ομιλούντα και τον S1 ή/και τον S2 ως θεατές. Σαν παρατηρητές της καλλιτεχνικής πρακτικής, βλέπουμε έναν καλλιτέχνη που αυτοπαρατηρείται, περιγράφοντας το παθαίνειν του και προσπαθεί μέσω του έργου τέχνης να προσανατολίσει τον θεατή στο δικό του γνωστικό πεδίο, έχοντας συνείδηση, ωστόσο, του ότι θα ο δεύτερος θα παράγει το δικό του KOMMUNIKAT, εφόσον για το σύστημα της τέχνης- όπως και της λογοτεχνίας- δεν υφίσταται ορθό μοντέλο του κόσμου και είναι κοινώς αποδεκτό ότι η πραγματικότητα είναι μια κατασκευή.

Τέλος, η μυθοπλασία στη τέχνη λειτουργεί ως βάση πάνω στην οποία δομείται ένα έργο και σύμφωνα με τον Pierre Huyghe συνιστά τρόπο σύλληψης της πραγματικότητας. Με άλλα λόγια, η μυθοπλασία φαίνεται να λειτουργεί σαν μηχανισμός κατασκευής νοήματος (KOMMUNIKAT) της πραγματικότητας. Επιπλέον, η μυθοπλασία στην τέχνη αποκαλύπτει τον επισφαλή χαρακτήρα της πραγματικότητας, ο οποίος οφείλεται στο ότι η ίδια αποτελεί μία κατασκευή. Αξίζει να σημειωθεί ότι από ορισμένους το μυθοπλασιακό στοιχείο στον χώρο της τέχνης ταυτίζεται με το καθεστώς της αφήγησης. Ολοκληρώνοντας την παρούσα διερεύνηση θα παραθέσουμε μία φράση του Pierre Huyghe από συνέντευξή για το περιοδικό October. Η φράση είναι η ακόλουθη:

Μερικές φορές μία καθαρή ταινία φαντασίας, ακόμα και μία ταινία επιστημονικής φαντασίας, μας λέει περισσότερα για την πραγματικότητα από ένα ντοκιμαντέρ.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Συσχέτιση με το εικαστικό έργο

Η εν λόγω ερευνητική εργασία προέκυψε ως αναστοχασμός πάνω στο εικαστικό μου έργο, το οποίο δομείται κατά κύριο λόγο ως γλώσσα, ως κείμενο. Οι μορφές που συναντώνται σε αυτό λειτουργούν σαν σημαίνοντα, που παραπέμπουν σε σημααινόμενα τα οποία και αναπαριστούν.

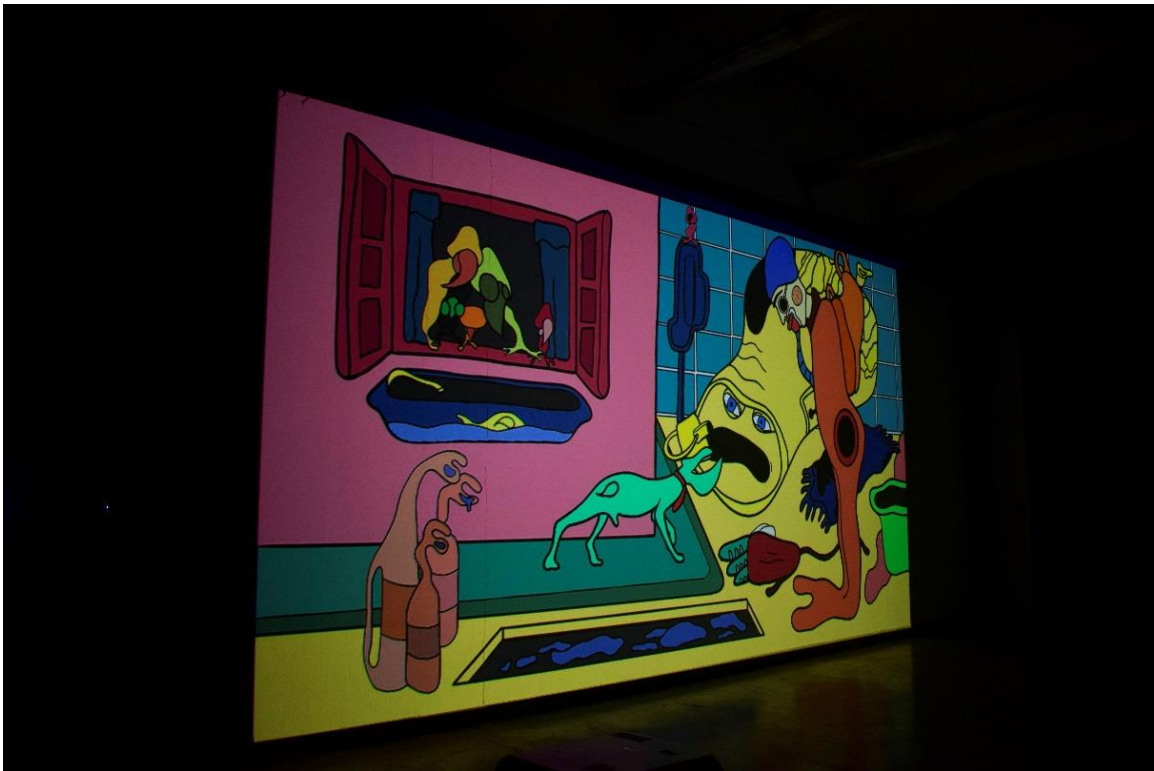
Ορισμένες προέρχονται από όνειρα και ορισμένες αποτελούν μυθοπλαστικά όντα που κατασκευάζονται συνειδητά προκειμένου να επεξεργαστώ και να συλλάβω την κοινωνική πραγματικότητα. Όσες προέρχονται από τον ονειρικό κόσμο υπόκεινται ήδη σε επεξεργασία με μηχανισμούς όπως η συμπύκνωση, η μετάθεση και η δευτερογενής επεξεργασία, σύμφωνα με τον Freud³¹ αλλά και όσες κατασκευάζονται συνειδητά ακολουθούν μια αντίστοιχη επεξεργασία. Πιο συγκεκριμένα, εκκινώντας συχνά από ένα- ή περισσότερα σημααινόμενα που θέλω να αναπαρασταθεί συμβολικά χρησιμοποιώ μηχανισμούς του ασυνειδήτου, όπως οι μεταφορές, οι μετωνυμίες και οι συμπυκνώσεις.

Σε κάθε περίπτωση η φράση του Pierre Huyghe, «η μυθοπλασία είναι ένα μέσο σύλληψης του πραγματικού», ανταποκρίνεται σε ένα μεγάλο βαθμό στην εικαστική μου πρακτική. Μέσα από έναν συνεχή επαναπροσδιορισμό της σχέσης μου με την πραγματικότητα, προκύπτουν εναλλακτικές πραγματικότητες, ως φαντασιοσυμβολικά προϊόντα. Οι κινούμενες εικόνες που παράγονται προσιδιάζουν νοητικές σκηνές. Οι αφηγηματικές, μυθοπλαστικές σκηνές που απαρτίζουν το έργο, αποτελούν μια προσπάθεια κατασκευής νοήματος(KOMMUNIKAT), μια προσπάθεια ερμηνείας.

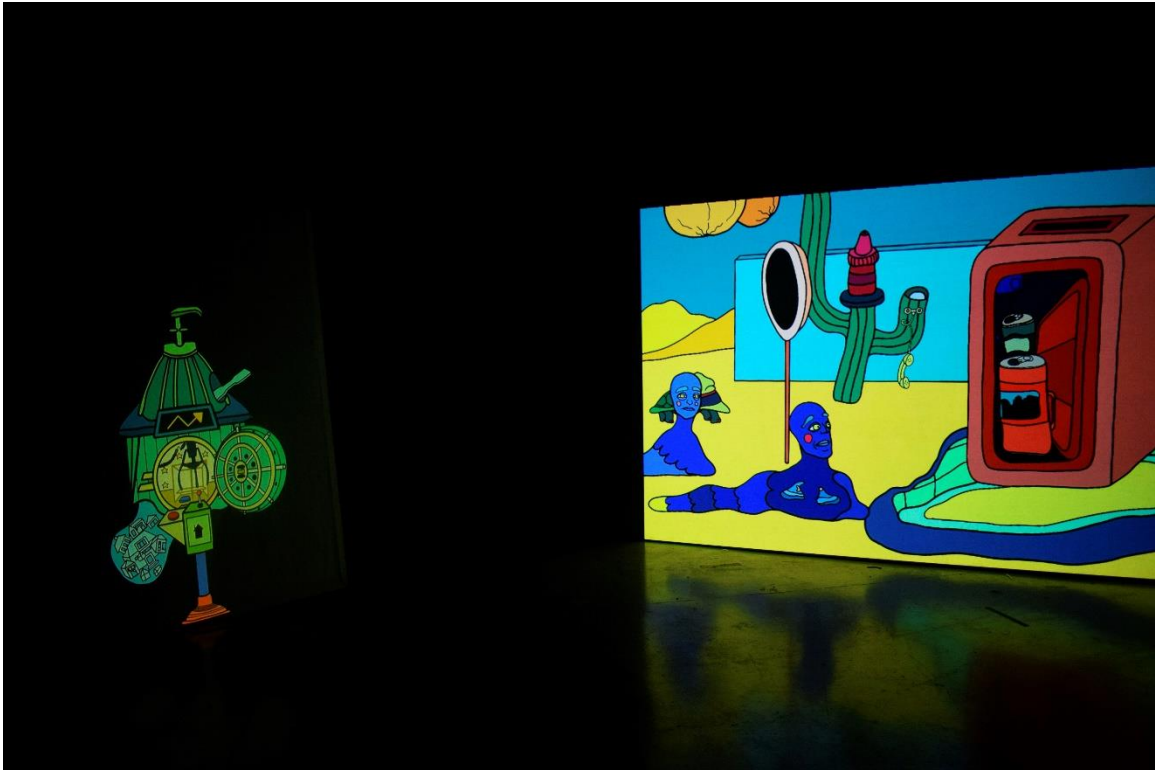
Λαμβάνοντας υπόψη ότι η πραγματικότητα συνιστά μια κατασκευή, επιχείρησα να παράγω υβριδικές πραγματικότητες, με στοιχεία από το ορθο-κοσμομοντέλο και αλλά και μυθοπλαστικά, χώρους και πλάσματα προς εξερεύνηση. Συνήθως οι χώροι είναι εκείνοι που εμπίπτουν στο ορθο-κοσμομοντέλο και οι χαρακτήρες αποτελούν πλάσματα της μυθοπλασίας. Σε κάθε αφήγηση τα εν λόγω πλάσματα συνομιλούν (συχνά υπάρχει κάποιου είδους παροχή, προσφορά ή ανταλλαγή). Πρόκειται για ένα πλέγμα σχέσεων σημααινόντων.

---

³¹ Η συμπύκνωση είναι ο μηχανισμός που «συμπυκνώνει» έναν πολύ μεγαλύτερο όγκο ονειρικών ιδεών σε ένα σύντομο, λακωνικό ονειρικό περιεχόμενο. Με τον όρο μετάθεση ο Freud αναφέρεται στο ότι εκείνα τα στοιχεία του ονειρικού περιεχομένου που είναι σημαντικά δεν παίζουν τον ίδιο ρόλο στις ονειρικές ιδέες. Το ουσιαστικό περιεχόμενο στις ονειρικές ιδέες εμφανίζεται συνήθως ως ένα ασήμαντο στοιχείο στο όνειρο. Τέλος, η δευτερογενής μετάθεση αποτελεί το τελικό στάδιο επεξεργασίας του ονείρου κατά το οποίο ασκείται κριτική στα παράδοξα, παράξενα στοιχεία του ονείρου αναδιοργανώνοντάς το και δίνοντας του τη μορφή μιας λογικής αφήγησης.

Βιβλιογραφία

Bourriaud, Nicolas. Το ελκτικό υποκείμενο, Για μια αισθητική της παγκοσμιοποίησης. Εκδόσεις Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα (Μετάφραση: Δημήτρης Γκινοσάτης)

Evans, Dylan(1996). *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*. Εκδόσεις ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε., Αθήνα

Lacan, Jaques (1996). *Το στάδιο του καθρέφτη ως διαμορφωτής της λειτουργίας του εγώ όπως μας αποκαλύπτεται στην ψυχαναλυτική εμπειρία*. Εκδόσεις Seuil, Παρίσι

Lacan, Jaques(2005). *Οι ψυχώσεις, Σεμινάριο τρίτο (1955-1956)*. Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα

Maturana Humberto& Varela Francisco (1992). *Το δέντρο της γνώσης*. Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα

S.J. Schmidt and H.Hauptmeier (2019). *The Fiction Is That Reality Exist: A Constructivist Model of Reality, Fiction, and Literature*. Poetics Today. Vol. 5, No 2, pp 253-274. Duke University Press.

Ανακτήθηκε από <https://www.jstor.org/stable/1771932>

Δασκαλοθανάσης, Νίκος (2021). *Ιστορία της τέχνης 1945-1975, Από τη μοντέρνα στη σύγχρονη τέχνη*. Εκδόσεις Futura, Αθήνα